https://doi.org/10.22067/jgrd.2022.77467.1161
مقالهٔ پژوهشی-مطالعهٔ موردی

مجلّهٔ جغرافیا و توسعهٔ ناحیه‌ای، سال بیست و یکم، شمارهٔ ۲، تابستان ۱۴۰۲، شمارهٔ پیاپی ۴۳

ارزیابی اثرات اقتصادی-اجتماعی اجرای طرح‌های اسکان بر کیفیت زندگی عشایر (مطالعهٔ موردی: عشایر شهرستان خواف)

محمدحسین جعفری (دانشجوی دکتری گروه جغرافیا، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران)
mh.jafari90@yahoo.com
حمید جعفری (دانشیار گروه جغرافیا، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران، نویسنده مسئول)
jafari1421@mshdiau.ac.ir
کتایون علیزاده (دانشیار گروه جغرافیا، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران)
katayoonalizadeh62@gmail.com

صص ۱۰۳ ـ ٦۷

چکیده

ازجمله راهبردهای توسعه جامعه عشایری، اسکان عشایر است که آثار و پیامدهای مختلفی بر جای می‌گذارد. پیامدهای اجرای طرح اسکان به‌طورکلی می‌توانند بر کیفیت زندگی عشایر در ابعاد مختلف اقتصادی و اجتماعی اثرگذار باشد. هدف این تحقیق، ارزیابی اثرات اقتصادی و اجتماعی اجرای طرح اسکان در کیفیت زندگی عشایر شهرستان خواف در چهار کانون چاه زول، بنیاباد، نهور و ده خطیب بود. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و نوع تحقیق کاربردی بود. در گردآوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای و میدانی (پرسش‌نامه و مصاحبه) استفاده شد. جامعه آماری تحقیق شامل تمامی خانوارهای عشایر چهار کانون بود. براساس آمار سال ۱۳۹۷، این چهار کانون ۷۷۹ خانوار جمعیت داشت که برای تعیین حجم نمونه طبق فرمول کوکران، ۲۵۸ خانوار محاسبه شد و به انتخاب خانوارها از نمونه‌گیری تصادفی ساده استفاده شد. برای تحلیل یافته‌ها از نرم‌افزار SPSS و مدل تصمیم‌گیری چند معیاره Vikor

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰٤/۱۲ تاریخ تصویب: ۱۴۰۱/۱۰/۰۳

استفاده شد. یافته‌های بررسی میانگین اثرات اقتصادی-اجتماعی اجرای طرح‌های اسکان نشان داد که میزان عوامل اصلی تأثیرگذار بر کیفیت زندگی عشایر در کانون‌های توسعه در حد بالاست. بیشترین میانگین در بعد اقتصادی به کانون ده خطیب با میانگین ۳,۹٦ و کمترین میانگین متعلق به کانون بنیاباد با میانگین ۳,۵۹ و در بعد اجتماعی بیشترین میانگین مربوط به کانون ده خطیب با میانگین ٤,۲۹ و کمترین میانگین متعلق به کانون بنیاباد با میانگین ۳,۹۸ است. همچنین نتایج اولویت‌بندی با مدل ویکور نشان داد که کانون‌های نهور و ده خطیب با توجه به شاخص های آثار اقتصادی و اجتماعی اجرای طرح اسکان بر بهبود کیفیت زندگی در منطقهٔ مطالعه‌شده در بهترین رتبه قرار دارند و کانون‌های چاه زول و بنیاباد در پایین‌ترین رتبه قرار می‌گیرند.

کلیدواژه‌ها: ارزیابی، آثار اقتصادی و اجتماعی، اسکان عشایر، کیفیت زندگی، شهرستان خواف.

۱. مقدمه

از گذشته‌های دور سه شیوه معیشت (کوچندگی عشایر، روستانشینی و شهرنشینی) در سرزمین ایران وجود داشته است. نمی‌توان آغاز کوچندگی را در ایران معلوم کرد، ولی به عقیده بیشتر دانشمندان ایران‌پژوه، این شیوه، تاریخی به درازای زندگی انسان در این سرزمین دارد (بخشنده نصرت و میراج، ۱۳۹۰ ص. ۱۷). زندگی شبانی (عشایری) مبتنی بر کوچ در ایران از سابقه کهنی برخوردار است؛ به‌طوری‌که حدود یک قرن پیش قسمت عمده‌ای از جمعیت کشور را عشایر تشکیل می‌دادند و درصحنه سیاسی نیز جامعه عشایری طی قرون متمادی از نقش اجتماعی– اقتصادی–قدرت و اقتدار سیاسی زیادی برخوردار بودند؛ در مراحلی از تاریخ ایران، عشایر حاکمیت سیاسی کشور و برخی از سرزمین‌های اطراف را در اختیار داشتند و می‌توان گفت عشایر همیشه نقش بسیار مهمی در تاریخ این سرزمین ایفا کرده‌اند (سازمان امور عشایر ایران،۱۳۹۰ ص. ۵۱). امروزه جامعه عشایری ایران به‌عنوان واقعیت اجتماعی و بخشی از ساختار تاریخی، فرهنگی فعال از پیکره جامعه ملی است. نسبت جمعیت آنان کمتر از جمعیت شهر و روستا است، اما تأثیر اقتصادی، اجتماعی و نقش دفاعی

و مرزداری آنان انکارناپذیر است و بدون تردید یکی از میراث‌های گران‌قدر و ضروری ایران زمین هستند که چندین برابر نسبت جمعیتی خود در تأمین مواد پروتئینی، به‌ویژه گوشت قرمز کشور نقش دارند (سازمان امور عشایر ایران، ١٣٨٤ ص. ٢). از نظر جمعیتی و برابر با آخرین سرشماری جامعه عشایری در سال ١٣٨٧، جمعیت عشایر کشور برابر با ٢١٢٦٦٠ خانوار و حدود ١٢٠٠٠٠٠ نفر بود که حدود ١/٧ درصد جمعیت کشور را شامل شد و با داشتن ٢٥ میلیون واحد دامی (٢٨ درصد دام سبک و ٤ درصد دام سنگین کشور) حدود ٢٠ درصد مواد پروتئینی و سایر فراورده‌های دامی و ٣٥ درصد صنایع‌دستی کشور را تولید کردند (مرکز آمار ایران، ١٣٨٨ ص. ٣٠). این نوع جوامع به دلیل ویژگی‌های خاص خود ازجمله ابتدایی بودن زندگی آنان، وضعیت اقتصادی نابسامان، سطح نامطلوب زندگی، سطح پائین فناوری، پایین بودن سطح سواد و... مشکلات متعددی دارند که به توجه و شناخت هرچه‌بیشتر نارسایی‌های مربوط به این قشر و توسعه آن نیاز است (دهقانی و همکاران، ١٣٩١ ص. ٧٩؛ جمشیدی و همکاران، ١٣٩٢ ص. ٨٤).

بحث اسکان عشایر از زمان پهلوی اول (به دلایل سیاسی) و دوران بعد از پیروزی انقلاب اسلامی (به دلایل خدمات‌رسانی بهتر و ارتقای زندگی عشایر) مطرح شد و به‌ویژه از سال ١٣٧١ این مبحث در قالب کانون‌های اسکان هدایتی و خودجوش تبلور پیدا کرد. از آن زمان تاکنون کانون‌های متعددی در نقاط مختلف کشور شناسایی شده است که برای بسیاری از این کانون‌ها مطالعات اجمالی، نیمه‌تفصیلی و تفصیلی صورت گرفته و عملیات اجرایی اسکان آن‌ها انجام شده یا در حال انجام است و بسیاری از این کانون‌ها نیز در حد شناسایی یا در حد مطالعات اجمالی‌اند (امان‌اللهی بهاروند، ١٣٨٤ ص. ٤٣). در برنامه‌ریزی کانون‌های اسکان هدایتی، دولت حضور مستقیم در شناسایی محل کانون، عشایر متقاضی اسکان، تجهیز کانون، ایجاد اشتغال در کانون‌ها و... دارد، اما در کانون‌های خودجوش که توسط عشایر مکان‌یابی می‌شود، دولت نقش کمتری دارد و بیشتر در زمینه‌های مختلف ازجمله آموزش و ترویج، تأمین تسهیلات بانکی، تأمین علوفه دام، کمک به اجرای طرح‌های تولیدی و... خدمات‌رسانی می‌کند (رحیمی و مشیری، ١٣٨٨ ص. ٤).

اتخاذ سیاست اسکان عشایر توسط برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران به‌ویژه از برنامه دوم توسعه بعد از انقلاب اسلامی (۱۳۷۸-۱۳۷٤) تاکنون، باعث شده است تا میلیاردها ریال اعتبار دولتی و غیردولتی در این زمینه هزینه شده و کانون‌های هدایتی و خودجوش متعددی ایجاد و تجهیز شود. حال در پرتو اهداف طرح اسکان و ساماندهی عشایر و با توجه به این اصل که اسکان عشایر کوچنده درعین‌حال که خود حاصل تغییرات و تحولاتی در ساخت‌ها و ساختارهای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه عشایری است و به نحو بارزی می‌تواند منشأ و علت تغییرات و تحولات جدیدی به‌خصوص در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، محیطی و... شود، می‌توان مدعی شد که وقوف بر این تحولات و شناخت اثرات اسکان عشایر کوچنده در ابعاد و وجوه مختلف، درگرو انجام مطالعات و پژوهش‌های علمی دقیق و منظم است (دهقانی و همکاران، ۱۳۹۱ ص. ۸۱).

در آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵، استان خراسان رضوی دارای ۳۵ کانون توسعه اسکان عشایری است. عشایر استان در سطح ۱۳ شهرستان (مشهد، کلات، سرخس، چناران، قوچان، درگز، نیشابور، سبزوار، خوشاب، خواف، کاشمر، خلیل‌آباد و بردسکن) پراکنده‌اند. جمعیت عشایر ۷۰۰۵ خانوار معادل ۳۵۰۲۷ نفر است. این جمعیت عشایری دارای ۹۹۵۰۰۰ واحد دامی (۱۰ درصد دام استان) است و بیش از ٦۰ درصد از مساحت استان را در قلمرو کوچ خود دارند. همچنین حدود ۱٫٦ میلیون هکتار مراتع (۲۲ درصد از مراتع استان) به عشایر متعلق است. پس از گذشت چند دهه از طرح و اجرای مسئله اسکان، هنوز ابعاد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، محیطی و سیاسی آن در مناطق مختلف آشکار نیست؛ حال‌آنکه اولین نیاز برنامه‌ریزی، داشتن شناخت کامل و ارزیابی صحیح از اقدامات صورت‌گرفته است. در منطقه مطالعه‌شده، پنج طایفه عشایری (بهلولی، دلاکه، کلندرزهی، اردنی، تاجیک) حضور دارند که در چهار کانون توسعه اسکان یافته‌اند؛ بر این اساس، ارزیابی آثار اجرای طرح‌های اسکان بر بهبود کیفیت زندگی عشایر می‌تواند ما را در اجرای هرچه‌موفق‌تر و بهتر فرایند طرح اسکان کمک کند تا از یک سو، استفاده بهینه‌ای از اعتبارات موجود شود و از سوی دیگر شرایط اسکان پایدار برای خانوارهای عشایری اسکان‌یافته و در حال اسکان فراهم آورد. در این راستا سؤال اصلی تحقیق عبارت از این

است: اجرای طرح‌های اسکان چه تأثیری در ابعاد اقتصادی و اجتماعی کیفیت زندگی عشایر داشته است؟

۲. پیشینهٔ تحقیق

در بررسی پیشینهٔ پژوهش عموماً سعی بر مرور مطالب، تأمل بر پژوهش‌های مرتبط با موضوع و تحلیل آن‌ها است؛ بر این اساس، پژوهشگر لازم است ضمن آشنایی با این مطالب، شاخص‌ها، تجارب و روش‌های به‌کارگرفته‌شده را مرور کند و در راستای کار خود به استخراج مفاهیم و چارچوب‌ها بپردازد. پیشینهٔ حاضر شامل مقالات، کتب، رساله و پایان‌نامه‌های مرتبط با موضوع پژوهش حاضر است که تحلیل شده است.

باژیان و همکاران (۱۳۸۵) در تحقیقی با عنوان «مقایسه اقتصادی کوچ و اسکان عشایر در دشت بکان استان فارس» با این نتیجه رسیدند که در نطقه بکان که تحت‌تأثیر تغییرات حیاتی محیطی است، استفاده از عامل نرخ تنزیل بدون در نظر گرفتن منافع تعیین‌کننده محیطی روشی قوی در تعادل فایده-هزینه نیست. تحلیل حساسیت بر مبنای نتایج مثبت تغییرات ارزش خالص زمان حال و نسبت مثبت فایده-هزینه نشان می‌دهد که پروژه اسکان عشایر در مقایسه با قبل از آن سودآور بوده و با توجه به لحاظ تأثیر عوامل تعدیل‌کننده اکولوژیک، می‌تواند گزینه‌ای پایدار در نظر گرفته شود. آسایش و امیر عضدی (۱۳۸۵) در تحقیقی با عنوان «بررسی اثرات اقتصادی اجتماعی اسکان بر کانون‌های اسکان (مطالعه موردی: تل شوره و ملایی بلوط (شهرستان کازرون))» به این نتیجه رسیدند که عشایر به دلیل رهایی از مشقات کوچ، دستیابی به آسایش بیشتر و فراهم شدن امکانات برای فرزندان و زنان، به اسکان روی آورده‌اند و از این فرایند رضایت کامل دارند، اما از کمبود شغل برای فعالیت، کمبود آب و زمین و مشکلات بهداشتی گله‌مندند و خواستار بهبود وضعیت هستند. رحیمی و مشیری (۱۳۸۸) در تحقیقی با عنوان «بررسی آثار فضایی، اقتصادی و اجتماعی اسکان عشایر در آذربایجان غربی» به این نتیجه رسیدند که گرایش به اسکان و خودداری از کوچ در کانون‌های مطالعه‌شده، سبب بهبود وضعیت خانوارهای اسکان‌یافته شده است؛ به‌طوری‌که زراعت و دامداری در حال افزایش است، وضعیت سواد و امکانات آموزشی، بهداشتی، امنیتی، دسترسی

به خدمات و... بهبود یافته است و درنهایت به به بهبود وضعیت اشتغال منجر شده است. شاطری و صادقی (۱۳۹۱) در تحقیقی با عنوان «واکاوی اثرات اقتصادی-اجتماعی اسکان خودجوش عشایر بخش دهدز شهرستان ایذه» به این نتیجه رسیدند که در بعد اجتماعی تحولات مطلوبی در وضعیت آموزش، سواد و بهداشت و... ایجاد شده است. در بخش اقتصادی نیز درآمد و پس‌انداز خانوارها افزایش یافته؛ میزان استفاده از امکانات تولیدی در مقایسه با قبل از اسکان بیشتر شده و اشتغال اصلی مردم از دامداری به فعالیت‌های خدماتی و کارگری تغییر کرده است. معنادار بودن تأثیرات مثبت اسکان در وضعیت اقتصادی عشایر نیز تأیید شد. شکور و همکاران (۱۳۹۲) در تحقیقی با عنوان «سنجش عوامل اجتماعی و اقتصادی مؤثر بر اسکان عشایر در استان فارس» به این نتیجه رسیدند که بین تأثیر شاخص-های اجتماعی و اسکان عشایر در استان فارس رابطه معناداری وجود دارد، ولی بین تأثیر عوامل اقتصادی و اسکان عشایر در استان رابطه معناداری وجود ندارد. نوروزی و محمودیان (۱۳۹٤) در تحقیقی با عنوان «بررسی تطبیقی شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی عشایر اسکان-یافته و اسکان نیافته» به این نتیجه رسیدند که بین دو گروه در شاخص‌های اجتماعی مانند مشارکت، آموزش، امنیت اجتماعی، بهداشت و درمان تفاوت چشمگیر وجود دارد. به لحاظ شاخص‌های اقتصادی ازجمله درآمد، مالکیت، اشتغال، میزان تولید و... تقریباً مشابه همدیگر هستند و تفاوت قابل‌ملاحظه‌ای بین دو گروه اسکان‌یافته و اسکان‌نیافته وجود ندارد. صلاح و نعمتی (۱۳۹۵) در تحقیقی با عنوان «پیامدهای طرح اسکان عشایر بر حیات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی لرستان» به این نتیجه رسیده‌اند که آنی‌ترین تأثیر طرح اسکان عشایر در منطقه لرستان، برهم خوردن ساختار اجتماعی و ازجمله تضعیف پایگاه اجتماعی روسای عشایر لر، دگرگونی در حیات معیشتی و شغلی و تغییرات جمعیتی منطقه بود؛ بااین‌حال تغییر در شیوه آموزش‌وپرورش منطقه نیز مؤثر واقع شد که می‌توان در امتداد تغییرات اجتماعی لحاظ کرد. فرج‌زاده و همکاران (۱۳۹۵) در تحقیقی با عنوان «بررسی و تحلیل آثار و پیامدهای اسکان عشایر بر تخریب مراتع» به این نتیجه رسیدند که اسکان در اتراقگاه‌های فصلی خطر زیست‌محیطی را افزایش داده است. همچنین به‌رغم بهبود نسبی در برخورداری از خدمات در کانون‌های اسکان، پژوهش‌های انجام‌شده در جهان و ایران گویای آن است که یکجانشین

شدن جوامع کوچ‌رو به دلیل محدود شدن شعاع چرای دام، افزایش زمان اقامت دام در مرتع، چرای زودرس و غیره تخریب و فرسایش مراتع پیرامون سکونتگاه‌ها را در پی داشته است.

واسا[1] (۲۰۰۱) در تحقیقی با عنوان «تجربه اسکان در نیجریه و اتیوپی» به این نتیجه رسیدند که اسکان سبب ایجاد تفاوت و شکاف در شیوه‌های تربیتی و سنتی و بی‌ارزش نگاشتن فرهنگ بومی شده است و بر همین اساس، تداوم کوچ پیشنهاد می‌شود. لارسن[2] و همکاران (۲۰۰۳) در تحقیقی با عنوان «تجربه اسکان عشایر در کنیا» به این نتیجه رسیدند که در زمان وقوع خشک‌سالی، سوءتغذیه کودکان اسکان‌یافته تقریباً سه برابر بیش از کودکان عشایری و کوچنده است و اسکان تجربه موفقی نبوده است. موسلین و فوجین[3] (۲۰۰۸) در تحقیقی با عنوان «مسائل سلامت جسمی افراد و کوچ در بین عشایر نیمه‌کوچرو در مغولستان» به این نتیجه رسیدند که کوچ عشایر به افزایش خطرپذیری و ضعف در سلامتی افراد منجر می‌شود و عامل کوچ بیشترین تأثیر منفی را بر سلامتی زنان دارد. تیتلباوم و میلیر[4] (۲۰۱۹) در تحقیقی با عنوان «بررسی علل و پیامدهای حرکات عشایری» به این نتیجه رسیدند که این حرکات تأثیرات منحصر به فردی بر جمعیت حیوانات، اکولوژی جامعه و اکوسیستمی‌ها دارند.

بنابراین با توجه به تحقیقات انجام‌شده می‌توان گفت که اگر بخواهیم اثرات این‌گونه طرح‌ها را در جامعه عشایری ارزیابی کنیم، ضروری است تمامی ابعاد کیفیت زندگی یعنی ابعاد اقتصادی، اجتماعی، محیطی و کالبدی به‌طور کامل بررسی شود تا با علم به نتایج طرح‌های اسکان عشایر و اینکه چه تأثیراتی بر زندگی عشایر برجای گذاشته است، در آینده با مدیریت و برنامه‌ریزی بهتر و منسجم‌تر نقاط قوت طرح‌های اسکان تقویت شده و از پیامدهای منفی طرح اجتناب شود تا بهبود و ارتقای کیفیت زندگی عشایر نیز مانند تمامی افراد جامعه فراهم شود.

1. Vassa
2. Larsen
3. Mocellin & Foggin
4. Teitelbaum & Mueller

۳. روش‌شناسی تحقیق

۳. ۱. روش تحقیق

تحقیق حاضر به لحاظ هدف از نوع کاربردی و از حیث روش انجام آن توصیفی-تحلیلی بود. برای جمع‌آوری اطلاعات لازم از دو روش اسنادی و میدانی (ابزار پرسش‌نامه) استفاده شد. در تحقیق حاضر با توجه به پرسش‌های مطرح‌شده و در راستای پاسخ‌گویی علمی به این سؤالات، به تبیین چگونه بودن و چرایی وضعیت مسئله و ابعاد آن پرداخته شد. براساس چارچوب نظری، ۳۰ گویه در دو بعد (اقتصادی و اجتماعی) به شرح جدول ۱ برای ارزیابی اثرات اقتصادی- اجتماعی اجرای طرح‌های اسکان بر کیفیت زندگی عشایر در قالب طیف لیکرت، کمّی شد. چهار کانون عشایری موجود در منطقه مطالعه‌شده دارای ۷۷۹ خانوار بود که طبق فرمول کوکران، ۲۵۸ پرسش‌نامه با خطای ۰٫۰۷ مطابق جدول ٤ در کانون‌های مذکور تکمیل شد.

جدول ۱. شاخص‌های آثار اقتصادی و اجتماعی

مآخذ: باژیان و همکاران (۱۳۸۵)، آسایش و امیر عضدی (۱۳۸۵)، شاطری و صادقی (۱۳۹۱)، شکور و همکاران (۱۳۹۲)، نوروزی و محمودیان (۱۳۹٤)، صلاح و نعمتی (۱۳۹۵)، تیتلباوم و میلیر (۲۰۱۹)

بعد	نماد	گویه‌های آثار اقتصادی	بعد	نماد	گویه‌های آثار اجتماعی
اقتصادی	G1	بهره‌مندی بیشتر از حمایت‌های دولت	اقتصادی	G16	کاهش فقر
	G2	استفاده بیشتر از خدمات شرکت تعاونی		G17	بهبود شرایط اقتصادی
	G3	بهبود درآمد خانوار	اجتماعی	E1	دسترسی بیشتر به خدمات فرهنگی (مسجد و...)
	G4	استفاده بیشتر از کالاها		E2	دسترسی به خدمات آموزشی (مدارس)
	G5	توانایی پس‌انداز کردن		E3	دسترسی به خدمات بهداشتی (آب‌لوله‌کشی، حمام و...)
	G6	تولید بیشتر محصولات کشاورزی		E4	دسترسی به خدمات درمانی (پزشک، درمانگاه و...)
	G7	استفاده بیشتر تسهیلات بانکی		E5	دسترسی به خدمات ارتباطی (راه مناسب، وسیله نقلیه عمومی و...)

بُعد	نماد	گویه‌های آثار اقتصادی	بُعد	نماد	گویه‌های آثار اجتماعی
	G8	افزایش سطح زیر کشت		E6	دسترسی به خدمات مخابراتی (تلفن، اینترنت و...)
	G9	افزایش تعداد دام		E7	امنیت بیشتر
	G10	فروش بهتر محصولات		E8	کاهش مهاجرت
	G11	تولید بیشتر محصولات دامی		E9	افزایش سطح سواد
	G12	تولید بیشتر صنایع‌دستی		E10	همدلی بیشتر بین عشایر
	G13	کاهش تعداد بیکاران		E11	بهبود کیفیت مسکن
	G14	افزایش قدرت خرید		E12	آسایش و رفاه بیشتر
	G15	تنوع شغلی		E13	کاهش زمینه اختلافات

برای عملیاتی کردن مطالعه، عشایر زیست‌بوم خواف که در آن‌ها طرح‌های اسکان اجرا شده است، به‌عنوان منطقه مورد مطالعه انتخاب شدند (شکل ۲).

۳. ۲. معرفی منطقه موردمطالعه

زیست‌بوم مطالعه‌شده (خواف) یکی از کانون‌های کهن سکونتی خراسان بزرگ به شمار می‌رود؛ بنابراین می‌توان اقوام مقیم منطقه به‌خصوص اقوام ساکن در شهرها و روستاهای آن را جزو اولین گروه‌های ایرانی فارس زبان در منطقه تلقی کرد. افزایش نسبی جمعیت در کانون‌های جمعیتی خارج منطقه از یک طرف و شرایط نسبتاً مناسب طبیعی زیست‌بوم در مقایسه با همسایگان جنوبی یعنی استان سیستان و بلوچستان از طرف دیگر، شرایطی را برای حرکات مکانی جمعیت (مهاجرت) فراهم کرده است؛ به‌طوری‌که امروزه علاوه‌بر ساکنان بومی منطقه که در قالب شهرنشین یا روستانشین سکونت دارند، شاهد وجود اقوام و نژادهای گوناگونی نیز هستیم که دارای منشأ عشایری خارج منطقه‌اند. ازجمله این گروه‌های نژادی می‌توان به بهلولی‌ها، بلوچ‌ها و عشایر فارس اشاره کرد که هرکدام منشأ پیدایش تعدادی از سکونتگاه‌های جدید در بخش‌های مختلف زیست‌بوم بوده‌اند (مطالعات ارزیابی برنامه ساماندهی اسکان عشایر در کانون‌های توسعه، ۱۳۹٦ ص. ۸۰). کمبود منابع آب ازجمله محدودیت‌های موجود در سطح منطقه است؛ به‌طوری‌که بخش عمده آب مصرفی شرب دام و انسان از طریق چاه‌های دستی تأمین می‌شود. عشایر زیست‌بوم خواف در چهار سکونتگاه روستایی و یک سکونتگاه شهری (شهرک امام علی سنگان) ساکن‌اند. شرایط محیطی به‌علاوه

گرایش‌های مذهبی نقش تعیین‌کننده‌ای در توزیع فضایی جمعیت ایفا کرده است. در ادامه به وضعیت کانون‌های مطالعه‌شده پرداخته می‌شود.

کانون چاه زول: از کانون‌های جمعیت عشایر زیست‌بوم خواف می‌توان به روستای چاه زول در دهستان بستان اشاره کرد. عشایر این محله عشایری در سال ۱۳۵۹ از مناطق عشایری زیرکوه قائنات کوچ و پس از ورود به شهرستان خواف در این محله مستقر شده‌اند. ساکنان این روستا که عمدتاً عشایر بهلولی هستند، پیرو مذهب شیعه دوازده‌امامی‌اند و سابقه آن‌ها به عشایر موسی‌آباد که مرکز اصلی عشایر بهلولی است، مربوط می‌شود.

کانون نهور: کانون نهور واقع در منتهی‌الیه جنوب دهستان بستان در مرز خراسان جنوبی قرار دارد. این سامانه عشایری شیعه مذهب هستند. عشایر نهور بخشی از ییلاق خود را در نوار مرزی و بخشی را در ارتفاعات واقع در حدفاصل شهرستان خواف و قاینات (خراسان جنوبی) سپری می‌کنند. این روستا ابتدا در محل چادرهای عشایری احداث شد که پس از زلزله قاین و تخریب واحدهای مسکونی مجدد بازسازی شده است. بزرگ‌ترین معضل این سایت کمبود منابع آب است؛ به‌طوری‌که آب شرب آن اعم از شرب انسان و دام توسط تانکر حمل شده با ذخیره‌سازی در مخازن آب تأمین می‌شود.

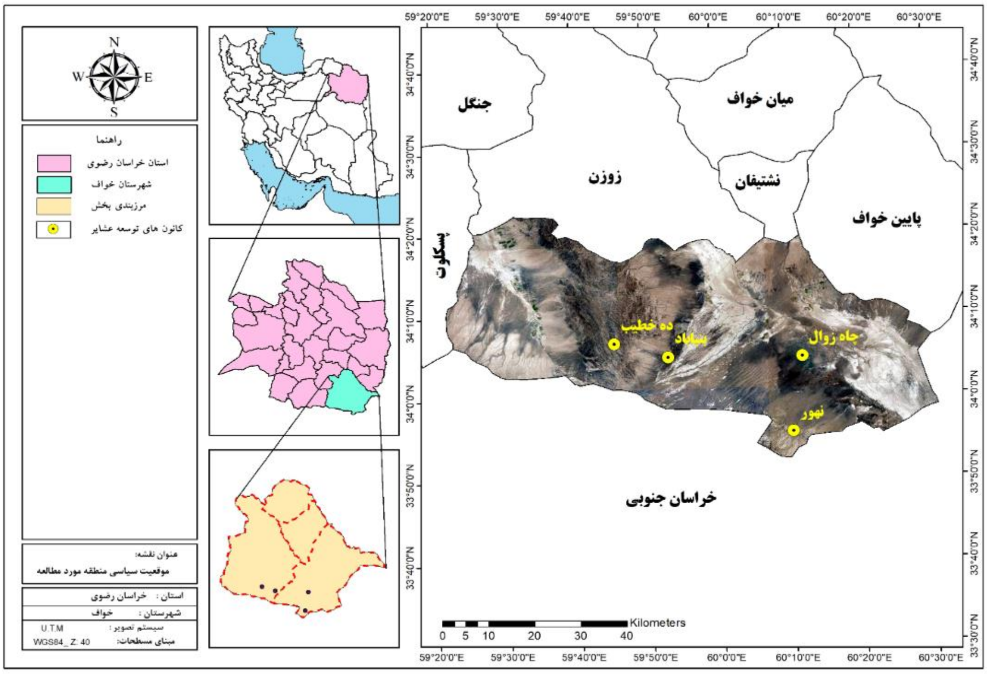
کانون بنیاباد: کانون بنیاباد واقع در منتهی‌الیه جنوب شرقی دهستان کیبر از دیگر کانون‌های مطرح عشایر نشین منطقه محسوب می‌شود. عشایر این کانون از گذشته و قبل از انقلاب در این مکان مستقر بوده‌اند و محل سکونت آنان به‌صورت سرپناه و از مصالح محلی بوده است. عشایر بنیاباد قشلاق را در اطراف روستا و ییلاق را در منطقه کج گردن سپری می‌کنند.

کانون ده خطیب: ده خطیب از دیگر مراکز جمعیتی زیست‌بوم است که در جنوب دهستان کیبر واقع شده است. این کانون در سال ۱۳۷۵ از تجمیع خودجوش عشایر چهار سامانه عرفی شامل کلاته محمداسد، برجک، قلعه‌ها و ده خطیب کهنه ایجاد شد. از نظر ویژگی‌های قومی، طایفه تاجیک‌ها از عشایر فارس‌زبان هستند و بیشتر در روستای ده خطیب سکونت دارند (مطالعات ارزیابی برنامه سامان‌دهی اسکان عشایر در کانون‌های توسعه، ۱۳۹٦ ص. ۹۰-۸۱). در شکل ۱ موقعیت فضایی هر کانون مشاهده می‌شود.

جدول ۲. توزیع فضایی پرسش‌نامه‌ها در کانون‌های اسکان براساس فرمول کوکران

مأخذ: استانداری خراسان رضوی، ۱۳۹۸

ردیف	کانون توسعه	خانوار	حجم نمونه	ردیف	کانون توسعه	خانوار	حجم نمونه
۱	چاه زول	۳۲۵	۱۰۸	۳	ده خطیب	۱۷۲	۵۷
۲	نهور	۶۰	۲۰	٤	بنیاباد	۲۲۲	۷٤
۹	جمع کل	۷۷۹	۲۵۸				

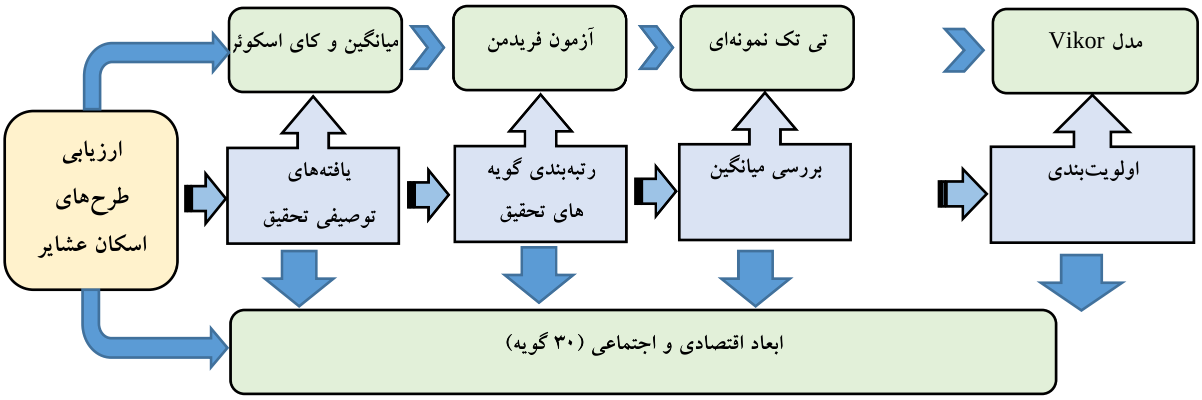

شکل ۱. موقعیت کانون‌های عشایری مطالعه‌شده در استان خراسان رضوی و کشور

مأخذ: ترسیم توسط نگارنده براساس نقشه پایه استانداری خراسان رضوی، ۱٤۰۰

پس از تعیین نمونه‌ها، از طریق پرسش‌نامه محقق‌ساخته براساس شاخص‌ها، به جمع‌آوری داده‌ها به‌صورت میدانی اقدام شد. برای سنجش روایی پرسش‌نامه از تکنیک دلفی و به‌منظور ارزیابی پایایی پرسش‌نامه از آزمون آلفای کرونباخ (مقدار آلفای کرونباخ برابر با ۰٫۸٤) استفاده شد که نتایج نشان‌دهنده پایا و قابل اعتماد بودن داده‌ها برای انجام تحقیق است. برای

تجزیه‌وتحلیل داده‌ها از آمار توصیفی و استنباطی (آزمون کای‌اسکوئر، فریدمن و تی تک‌نمونه‌ای) در نرم‌افزار SPSS و برای تحلیل فضایی تفاوت اثرات اقتصادی-اجتماعی اجرای طرح‌های اسکان از مدل VIKOR (وزن‌دهی استفاده‌شده در مدل VIKOR مدل آنتروپی شانون است) استفاده شد. برای نمایش محدوده مطالعه‌شده نیز از نرم‌افزار GIS به کار رفت. مدل فرایندی پژوهش به شرح شکل ۲ است.

شکل ۲. مدل فرایندی پژوهش

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱٤۰۰

٤. مبانی نظری تحقیق

عشایر اصطلاحی چندبعدی است که در فرهنگ و جامعه‌های گوناگون معانی متفاوت از آن استنباط می‌شود. عموماً این اصطلاح بر گروهی از مردم دلالت دارد که برای تأمین معاش خود در حال حرکت‌اند و خانه ثابتی ندارند و امرارمعاش آن‌ها عموماً به بخش کشاورزی متکی نیست (دوپلانول، ۱۳۸۳ ص. ۱۲). در ایران معنای این اصطلاح عبارت است از: اجتماعات کوچ‌رو که بنیاد اقتصاد، زندگی و شیوه معاش آن‌ها مبتنی بر دامداری و شبانی (کوچ رفت و برگشتی میان چراگاه‌های زمستانی قشلاق و تابستانی ییلاق) است؛ بر پرورش دام، به‌ویژه گوسفند اشتغال دارند و پرورش اقتصادی این دام‌ها به مراتع، اراضی زراعی و محصولات فرعی نظیر کاه و کلش متکی است (کفیل‌زاده و همکاران، ۱۳۸۱ ص. ۳۲) که به دلیل بهره‌برداری از اراضی حاشیه‌ای و مراتع و نیز تولید با حداقل هزینه، در گذر نسل‌ها

فعالیتشان ادامه یافته است (خاکی‌پور و همکاران، ۱۳۹۰ ص. ۱۸). زندگی عشایری با الهام از الگوهای طبیعی شکل گرفته است و چارچوب آن به سازگاری با طبیعت ارتباط دارد (دهقانیان و کهنسال، ص. ۷۸)؛ به همین دلیل این زندگی نوعی تطبیق با محیط طبیعی است که انسان با مهارت موجود و ابزار محدود، خود را با محیط سازگار می‌کند. عشایر با بهره‌گیری از دام، اراضی کشت‌نشدنی را به‌صورت چراگاه استفاده می‌کنند (لشکری و همکاران، ۱۳۹۲ ص. ۸٤). جامعه عشایری ترکیبی از سه نظام طایفگی یا قبیله‌ای، کوچروی و دامداری است. سکونتگاه‌های غیرثابت، خودمختاری اقتصادی، واحدهای مولد خانگی، منابع غیرثابت اما به‌شدت بهره‌برداری‌شده و کوچ گروه‌های وابسته محلی با درجاتی از خودمختاری سیاسی، ازجمله عناصر و ویژگی‌های زندگی عشایر است (کریمی، ۱۳۹۰ ص. ٦۹).

در گذشته، دو جامعه روستایی و عشایری را عموماً جامعه واحدی می‌پنداشتند و برنامه‌ریزی برای آن‌ها را به‌صورتی مشابه طراحی می‌کردند، زیرا ملاک‌های صحیحی برای شناخت این دو جامعه نداشتند (سعیدی، ۱۳۹٤، ص. ۳۵)، ولی اگر اقتصاد غالب زیستی این دو جامعه را مطالعه کنیم، مشاهده می‌شود که کاملاً متمایزند و مهم‌ترین وجه تفکیکی و تمایز این دو جامعه را می‌توان به شرح زیر بررسی کرد (کشاورز و همکاران، ۱۳۵۵ ص. ۳۲).

جدول ۳. ملاک‌های تفکیک جامعه روستایی از جامعه عشایری

مأخذ: کشاورز و همکاران، ۱۳۵۵

ردیف	ملاک غالب جامعه	جامعه روستایی	جامعه عشایری	ردیف	ملاک غالب جامعه	جامعه روستایی	جامعه عشایری
۱	نیاز پایه‌ای	آب و زمین	مرتع و دام	۷	تحرک گروهی	اسکان	کوچ
۲	فعالیت غالب	کشاورزی	دامداری سنتی	۸	تجربه و تخصص	در امور زراعی	در امور دامی
۳	فعالیت جنبی	دامداری	کشاورزی	۹	بازده در هکتار	زیاد	کم
٤	مازاد تولید	عموماً زراعی	عموماً دامی	۱۰	نظام آبیاری	پیچیده	فاقد نظام
۵	تنوع کشت	زیاد	کم	۱۱	منزلت اجتماعی	در رابطه با آب و زمین	در رابطه با دام
٦	بهره‌گیری از زمین	دریک منطقه	در دو منطقه	۱۲	روابط اجتماعی	پیچیده	ساده

٤. ١. مفهوم اسکان عشایر

اسکان تغییر شیوه معیشت عشایر و هدایت آن‌ها به‌منظور جذب در روستاها و شهرها است که در حاشیه نواحی با حفظ شیوه معیشت گذشته صورت می‌پذیرد و همچنین اسکان عشایر در روستاها و به‌کارگیری آن‌ها در واحدهای دامداری و صنعتی نوبنیاد انجام می‌شود. عشایر متمایل به اسکان که در یک نقطه استقرار می‌یابند، از لحاظ اقتصادی و اقلیمی به آن محل وابسته می‌شوند، اما قادر خواهند بود برای تکمیل امرارمعاش خود در دیگر نقاط نیز فعالیت کنند. درگذشته مهم‌ترین عوامل تداوم شیوه تولید اقتصادی و زندگی اجتماعی جامعه عشایری یعنی انسان، دام و مرتع نسبت به هم دارای تعادل بوده‌اند، اما امروزه این تعادل هم از درون و هم از برون با تأثیرپذیری از عوامل کلان اقتصادی-اجتماعی در جامعه بزرگ کنونی از بین رفته است (سرور، ١٣٧٤ ص. ٤).

جوامع عشایری به دلیل ویژگی‌های خاص خود ازجمله ابتدایی بودن زندگی، وضعیت اقتصادی نابسامان، سطح نامطلوب زندگی، سطح پایین فناوری، پایین بودن سطح سواد و... مشکلات متعددی دارند و به توجه و شناخت هرچه‌بیشتر نارسایی‌های مربوط به این قشر نیاز است (دهقانی محمودآبادی و همکاران، ١٣٩١ ص. ٢٣). ساماندهی و اسکان عشایر به‌عنوان یکی از راهبردهای مدنظر برای جامعه عشایری، عمدتاً با هدف توسعه و عمران، محرومیت‌زدایی و خدمات‌رسانی بهتر به این جامعه انجام می‌گیرد (مطیعی لنگرودی و همکاران، ١٣٩٠ ص. ٧٧).

اسکان عشایر، فرایندی است که طی آن شیوه جامعه کوچرو تغییر و تحول می‌یابد. این تحول هرچند به‌صورت ظاهری با ترک کوچروی و یکجانشینی در مساکن ثابت شناخته می‌شود، در بطن خویش ناظر بر تغییرات اساسی در مبانی فرهنگی، اجتماعی-اقتصادی و زیستی عشایر است (ریاحی و عزمی، ١٣٩٢ ص. ٣٢). اسکان عشایر نوعی تغییر و تحولات در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فناورانه، نهادی و... جامعه مذکور است که با در نظر گرفتن جوامع روستایی و شهری به‌عنوان درجاتی از تکامل، می‌توان اظهار کرد که اسکان به لحاظ ماهیت، حرکتی تکاملی است (شاطری و حجی‌پور، ١٣٩٠ ص. ١٩).

فرایند اسکان عشایر شامل مجموعه‌ای از تصـمیم‌گیری‌ها و عملیاتی فیزیکی است که طی آن خـانوار عشـایری، داوطلبانـه در محل مناسبی اسکان یا استقرار دائم می‌یابند. تصمیم‌گیری در این فرایند نقش مهمی دارد؛ زیرا بر شکل اسکان، دوره زمانی انتقالی از کوچ‌نشـینی دائم به استقرار دائم و روابط اجتماعی جدید تأثیرگذار است. تصـمیم‌گیری ممکن است فقط خواست سرپرست خانوار باشد یـا اینکـه خواسـت سرپرسـت خانوار همراه با مشورت اعضای خانوار باشد؛ با این توضیحات، فرایند اسکان از زمانی که دغدغـه فکـری عضو یا اعضا یک خانوار عشایری بر اسکان متمرکز می‌شود، شروع می‌شود و در زمـانی که خانوار استقرار دائم می‌یابد، به پایان می‌رسد (کرم‌پور، ١٣٦٦، ص. ٦١).

٤. ٢. انواع اسکان عشایر

در یک تقسـیم‌بندی، سه نوع اسکان را می‌تـوان برای جامعه عشایری در نظر گرفـت که عبارت‌اند از: اسکان اجباری یا دگر انگیخته، اسکان خودانگیخته و اسکان برنامه‌ای که در زیـر به تفکیک به توضیح درباره هریک پرداخته می‌شود (مهدوی و همکاران، ١٣٨٦، ص. ٥٦).

اسکان اجباری یا دگـر انگیختـه: اسکان اجباری ممکن است در اثر فشار و جبر حکومتی، دگرگونی بادوام شرایط طبیعی و اقلیمی و دگرگونی عملکردهای اقتصادی در سطوح منطقه‌ای انجام شود، یا براثر اختلاف‌های درونی ایل، فقر خانوارها، ازدواج و تحصیل فرزندان به وجود آید؛ نظیـر قطع آب رود هیرمند و مهاجرت و اسکان سیسـتانی‌ها در گلستان و ایجاد کشت و صنعت مغان و اسکان اجباری بسیاری از عشایر شاهسون به دلیل از بین رفتن مراتـع قشـلاقی آن‌ها.

اسـکان خودانگیختـه: در اسکان خودانگیخته، فشار سیاسی و طبیعی حاکم نیست و افراد کوچ‌نشین با میـل و رغبـت بـه یکجانشینی رو می‌آورند و اسکان آن‌ها بیشتر ماهیت اقتصادی دارد. در این جنبه، اسـکان بیشـتر بـرای خانواده‌هـای فقیر و ثروتمند عشایری مفهـوم دارد؛ چراکه خانوارهای فقیر به دنبال کسب درآمد بیشـتر و خانوارهـای ثروتمنـد بـرای اسـتفاده از شرایط رفاهی بهتر اسکان می‌یابند (مهدوی و همکاران، ١٣٨٦ ص. ٥٧).

اسکان برنامه‌ای: اسکان برنامه‌ای بیشـتر با اهداف عمرانی همـراه اسـت. در ایـن نـوع اسـکان، دولـت و حکومـت مرکزی برنامه‌های ویژه در زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی در نظر

دارند و با هزینه‌کرد اعتبارات گسترده برای اسکان جامعه عشایری و ایجاد سطحی از توسعه در آن، همپای جوامع یکجانشین تلاش می‌کنند. این نوع اسکان از زمان پهلوی دوم آغاز شد. جامعه عشایری، به‌رغم پایداری بوم‌شناختی و اقتصادی، در بسیاری از مناطق جهان و کشور ما تحت‌تأثیر جریان نوسازی شهری رو به افول نهاده و اسکان حمایت‌شده از سوی دولت‌ها شدت یافته است (نصیری و همکاران، ۱۳۹۱ ص. ۲۸).

در این چارچوب، اسکانف داوطلبانه و دارای هدف و انگیزه است و مکان‌یابی نقاط مناسب اسکان توسط سازمان‌های دولتی صورت می‌گیرد که کانون‌های اسکان برنامه‌ریزی‌شده را براساس استعداد اشتغال‌زایی و منابع قابل‌استحصال تشکیل می‌دهد و دراصطلاح «کانون اسکان هدایتی» به آن اطلاق شده است؛ با این توضیحات، هم در اسکان‌های حمایتی و هم در اسکان‌های هدایتی، بدون شناخت زمینه‌ها و استعداد تولیدی و منابع اشتغال و معیشت نمی‌توان به اسکان پایدار امیدوار بود. اولویت‌های ارائه خدمات به کانون‌های هدایتی عبارت‌اند از: تعداد خانوار داوطلب اسکان در کانون، سرانه زمین‌های کشاورزی عشایر داوطلب اسکان، امکان تأمین آب کشاورزی به‌صورت ثقلی، سهم سرانه مشارکت عشایر داوطلب اسکان در پروژه‌های تجهیز منابع آب و هموارسازی اراضی، هزینه سرانه فرصت شغلی در کانون و هزینه سرانه تأمین خدمات زیربنایی کانون شامل راه دسترسی، آب آشامیدنی، برق و غیره (مهدوی و همکاران، ۱۳۸٦ ص. ۷۸).

٤. ۳. مراحل اسکان عشایر

مرحله مطالعه و برنامه‌ریزی: مرحله مطالعه و برنامه‌ریزی شامل مجموعه فعالیت‌هایی است که به تصمیم‌گیری نهایی خانوار برای استقرار دائم در یک نقطه می‌انجامد. این مرحله که پیچیده‌ترین مرحله فرایند اسکان است، یا به‌صورت داوطلبانه توسط خانوار و اعضای آن صورت می‌گیرد و یا به‌صورت هدایت‌شده و همراه با تمایلات خانوار که در حال حاضر طی یک مرحله مطالعه و برنامه‌ریزی، توسط سازمان عشایر انجام می‌گیرد. موفقیت مراحل بعدی درگرو آگاهی و مشارکت خانوار در این مرحله است. مشارکت یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین مؤلفه‌های مؤثر در بهبود معیشت و زندگی روستاییان و ازجمله عشایر است (ورمزیاری و حسینی، ۱۳۸۸، ص. ۵۳).

عملیات اجرایی شکل‌دهی اسکان در یک نقطه (کانون توسعه): مرحله دوم که عملیات اجرایی شکل‌دهی اسکان را تشکیل می‌دهد، شامل آن بخش از فعالیت‌ها و عملیات فیزیکی است که اساس تحقق فرایند اسکان را به‌صورت عملی تشکیل می‌دهد و شامل پذیرش یک نوع زندگی خاص با شیوه‌ای جدید، زندگی اجتماعی یکجانشینی همراه با تراکم جمعیت و انتخاب مسکن دائم است (ورمزیاری و حسینی، ۱۳۸۸، ص. ٥٤).

تداوم پذیری اسکان: مرحله سوم فرایند اسکان شامل تداوم استقرار خانوارهای عشایری در یک کانون است و برحسب پایداری فرصت شغلی ایجادشده و انگیزه‌های اقتصادی-اجتماعی خانوار تغییریافتنی است. جاذبه اجتماعی-اقتصادی سکونتگاه، به‌خصوص درآمد اقتصادی و وابستگی قومی به جماعت اسکان‌یافته و نیز تغییرات احتمالی در آینده، پایداری اشتغال و موقعیت اقتصادی محل، عامل مهمی در تداوم استقرار در سکونتگاه برای مجموعه خانوارها و گروه‌هایی از نسل جدید آن‌ها است (صیدایی، ۱۳۷۷، ص. ۹۲).

٤. ٤. عوامل اسکان عشایر در ایران

عوامل متعددی در پدیده اسکان در بین عشایر کوچنده ایران مؤثرند. این عوامل دارای تأثیر متقابل و از یکدیگر تفکیک‌ناپذیرند، اما به‌منظور تسهیل بررسی می‌توان آن‌ها را به دو بخش بیرونی و درونی تقسیم کرد:

عوامل بیرونی: این گروه از عوامل در خارج از ساختارهای اقتصادی-اجتماعی جامعه عشایری و بیشتر در پیوند با پدیده‌هایی در مقیاس ملی، به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم بر اسکان عشایر تأثیر می‌گذارند. عوامل خارجی که مشوق اسکان هستند، عبارت‌اند از: کاهش در هزینه‌های اقتصادی مانند حمل‌ونقل، افزایش در امنیت عمومی برای عشایر اسکان‌یافته، افزایش فرصت‌های شغلی در شهر یا روستا، برنامه‌ریزی بهتر دولت برای حل‌وفصل مشکلات عشایر، کم شدن اراضی مرتعی در بسیاری از مناطق با توجه به تغییر کاربری از زمین مرتعی به زمین کشاورزی (ابراهیمی و صادقی، ۱۳۸٦ ص. ۲۰٤)؛

عوامل درونی: عوامل درونی مؤثر در اسکان عشایر غالباً دارای روابط تنگاتنگی با الزامات کوچ است؛ به این معنی که چنانچه الزامات مذکور منتفی شود، زمینه اسکان فراهم می‌شود؛ برای مثال، یکی از انگیزه‌های عمده کوچ، تعلیف دام با استفاده از مرتع در زیست‌بوم

ییلاقی و قشلاقی است. بدیهی است که از دست دادن دام و مراتع و کاهش چشمگیر تعداد دام و توانایی نداشتن خانوار در دستیابی به مراتع دیگر، بر گرایش به اسکان اثر می‌گذارد.

عوامل درونی که تشویق‌کننده اسکان هستند، عبارت‌اند از: خشک‌سالی، بیماری‌های دامی، فشار جمعیت عشایری و محدودیت در سرمایه‌گذاری. افزون بر این، از دست دادن نیروی کار و توانایی نداشتن در یافتن نیروی کار مناسب دامداری، از عواملی است که هم از خارج زندگی ایلی و هم درون آن بر روند اسکان تأثیر می‌گذارد؛ چراکه از یک سو، نیروی کار تحت‌تأثیر وضعیت اقتصاد ملی و منطقه‌ای است و از سوی دیگر، حجم خانوار و شمار افراد ذکور آن در دامداری مؤثر و خانوارهایی که ابعاد آن‌ها از حدی کمتر یا بیشتر باشند، گرایش به اسکان در بین تمامی یا بخشی از خانوار به وجود می‌آید (قرقانی، ۱۳۹٤ ص. ۲٦).

٤. ۵. کیفیت زندگی

کیفیت زندگی مفهومی پیچیده و چندبعدی است که تحت‌تأثیر مؤلفه‌هایی چون زمان و مکان، ارزش‌های فردی و اجتماعی قرار دارد و ازاین‌رو معانی گوناگونی برای افراد و گروه‌های مختلف مترتب است. برخی آن را به‌عنوان قابلیت زیست‌پذیری یک ناحیه، برخی دیگر به‌عنوان اندازه‌ای برای میزان جذابیت و برخی به‌عنوان رفاه عمومی، بهزیستی اجتماعی، شادکامی، رضایتمندی و مواردی از این دست تعبیر کرده‌اند (ایپلی و مینون[1]، ۲۰۰۷، ص. ۲۸۹). در دنیای امروز، کیفیت زندگی در نقاط روستایی وابستگی بیشتری به کیفیت مکان پیدا کرده و به عوامل اقلیمی، جنگل‌ها، مراتع و مزارع یا به عبارتی دیگر، به منابع طبیعی وابسته است (پارکر و مور[2]، ۲۰۰۸، صص. ۲۳۵-۲۳٦). گروه کیفیت زندگی سازمان بهداشت جهانی (۱۹۹۵) تعریف کیفیت زندگی را این‌گونه ذکر می‌کند: ادراک افراد از موقعیتشان در زندگی در متن نظام‌های فرهنگی و ارزشی که در آن زندگی می‌کنند، آن هم با توجه به اهداف، انتظارات، استانداردها و علایقشان؛ به بیان دیگر، بر رضایت از زندگی به‌عنوان مؤلفه اصلی کیفیت

1. Epley & Menon
2. Parker& Moor

زندگی تأکید می‌شود (رکن‌الدین افتخاری، ۱۳۹۰، ص. ٧٤). کیفیت زندگی بیانگر میزان استفاده افراد از امکاناتی است که از آن برخوردار هستند، اما نه‌فقط آن امکاناتی که فرد بدان دست یافته است، بلکه تمامی فرصت‌هایی که فرد بتواند رفاه، تأمین نیازها، بهبود زندگی خود را درون فرایندهای اقتصادی، اجتماعی و محیطی که در آن زندگی می‌کند، فراهم کند (لارسن[1] و همکاران، ۲۰۰۳، ص. ۷).

امروزه بهبود کیفیت زندگی هدف توسعه در سطوح محلی، ملی و بین‌المللی است و آینده بشر متکی بر درک بهتر سازه‌هایی خواهد بود که بر کیفیت زندگی تأثیرگذارند. «کیفیت» اصطلاحی است که برای بیان توسعه رفاه در یک جامعه، به کار می‌رود؛ به بیان دیگر می‌توان گفت، تسهیلات رفاهی منعکس‌کننده شرایط زندگی و کیفیت زندگی افراد هستند (اشمیت[2]، ۲۰۰۲، ص. ٤۱۰). بهبود کیفیت زندگی در یک مکان و برای اشخاص و گروه‌های خاص، همواره کانون اصلی توجه برنامه‌ریزان بوده است. درواقع بهبود کیفیت زندگی در هر جامعه‌ای، یکی از مهم‌ترین اهداف سیاست‌های عمومی آن جامعه است (لطفی، ۱۳۸۸، ص. ۱). در چند دهه اخیر، شناخت، اندازه‌گیری و بهبود کیفیت زندگی از اهداف عمده افراد، محققان، برنامه‌ریزان و دولت‌ها بوده است. این عرصه علمی و تحقیقاتی مدنظر تعداد زیادی از رشته‌ها ازجمله روان‌شناسی، پزشکی، اقتصاد، علوم محیطی، جامعه‌شناسی و جغرافیا است (رضوانی و منصوریان، ۱۳۸۸، ص. ۲)؛ بنابراین ارتقای کیفیت زندگی از مهم‌ترین اهداف حکومت‌ها و دولت‌های مختلف در سطح دنیا محسوب می‌شود (حسین‌زاده و میرزایی، ۱۳۸٦، ص. ۱۷). در ایران، در برنامه‌های توسعه قبل از انقلاب به گونه‌های مختلف و هرچند ناچیز به کیفیت زندگی توجه شده است، اما پس از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی با تشکیل نهادهایی چون بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، جهاد سازندگی، مراکز خدمات روستایی و عشایری، شوراهای اسلامی، کمیته امداد امام خمینی (ره)، هیئت‌های هفت‌نفره واگذاری زمین، خانه‌های همیار، طرح شهید رجایی و سایر نهادهای انقلابی، تلاش شد تا به بهزیستی و بهبود

1. Larsen
2. Schmitt

وضعیت اجتماعی، اقتصادی و بهداشتی روستاییان کمک شود (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۸، صص. ۱۱۸–۱۱۲) و کیفیت زندگی در نواحی روستایی افزایش یابد.

٤. ٦. دیدگاه‌های نظری مربوط به کیفیت زندگی عشایر

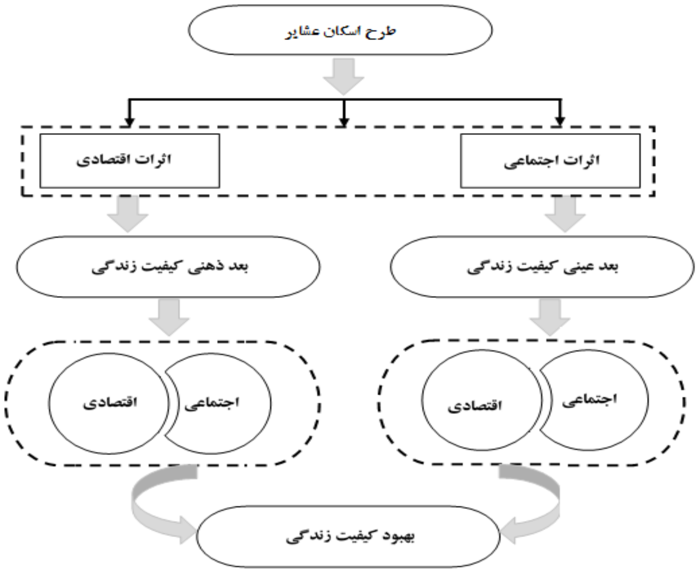
هابرماس: در دیدگاه هابرماس می‌توان جامعه عشایری را به‌عنوان یک جامعه ابتدایی یا سنتی پیشامدرن با غلبه نظام ایلی، نابرابری اقتصادی، سلسله‌مراتب ساختار قدرت، پدرسالاری، خاص گرایی‌های فرهنگی و اجتماعی، بی‌سوادی و ناآگاهی و ضعف نهادهای مدنی دانست. در چنین جامعه‌ای رشد نهادهای مدنی ازجمله شورای اسکان، شورای اجتماعی، تعاونی‌های تولید لازم برای شکل‌گیری حوزه عمومی و کنش‌های ارتباطی جمعی در راستای ارزش‌ها و اهداف پذیرش‌شده جمع، پیش‌نیاز توسعه و بهبود زندگی مردم در راستای بسط آزادی، عدالت و تأمین حقوق انسانی در همه ابعاد حیات اجتماعی است.

بوردیو: بنابر دیدگاه بوردیو می‌توان گفت که اسکان و توسعه عشایر به تغییر الگوی کنش آنان متکی است که امروز در ابعاد اجتماعی یا عینی (از شکل افتادگی ساختارهای سنتی) و ذهنی (گرایش شدید به اسکان) زمینه‌های لازم برای شکل‌گیری کنش‌های جمعی مرتبط با اسکان و توسعه پدید آمده است و با هدایت، حمایت و نظارت دولت می‌تواند به بهبود زندگی آنان منجر شود (بوردیو، ۱۳۸٤، ص. ۱۱٤).

گیدنز: گرایش عشایر به اسکان و توسعه برای رهایی از سختی‌های کوچ، نگرش مثبت و امید به آینده برای اسکان و برخورداری از امکانات زندگی مدرن و گرایش مثبت آنان به آزادی و عدالت و کنش‌های عقلانی، مؤید دیدگاه گیدنز است.

در جمع‌بندی وجوه اشتراک دیدگاه‌های نظری مذکور (هابرماس، گیدنز و بوردیو) می‌توان گفت که نظام ایلی به علت تأخر ساختاری، پتانسیل توسعه و بهبود حیات اجتماعی عشایر مناسب با شرایط و مقتضیات جهان امروزی را از دست داده است. ماهیت و ویژگی‌های نظام ایلی چه در بعد ساختاری و چه در بعد شناختی یا ذهنی نه‌تنها امکان توسعه را فراهم نمی‌کند، بلکه خود مانع توسعه است؛ بنابراین اسکان و گذار از نظام ایلی به‌نظام های نوین امروزی، ضرورت تاریخی اجتناب‌ناپذیر است؛ البته اسکان به‌خودی‌خود هدف نیست؛ بلکه

خود نوعی کنش یا کردار جمعی برای رسیدن به توسعه است. با توجه به اینکه کردار یا کنش برآیند یا سنتز شرایط اجتماعی یا ساختاری و عوامل فردی یا ذهنی است، تا زمینه برای اسکان عشایر فراهم نشود، آنان به‌اجبار در قالب ساختار موجود بـه کوچ‌نشـینی و بازتولیـد و تـداوم وضعیت موجود می‌پردازند (عبداللهی، ۱۳۸٦، صص. ۲۳-۲٦).

شکل ۳. مدل مفهومی پژوهش

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱٤۰۰

۵. یافته‌های تحقیق

از بین ۳٤۳ پاسخگو در روستاهای بررسی‌شده، ۸۹,۵ درصد از افراد متأهل و ۱۰,۵ درصـد مجرد بودند. از مجموع پاسخ‌گویان، مردان ۸۰,۸ درصد و زنان ۱۹,۲ درصد را تشکیل دادنـد. عمده پاسخ‌گویان در گروه سنی ۲۰-۲۹ سال با فراوانی ۷۷ نفر (۲۹,۷ درصد) قـرار داشـتند و سطح تحصیلات راهنمایی و ابتدایی به ترتیب با ۲۵,۹ و ۲۳,۳ درصد بیشترین و کارشناسـی و کارشناسی‌ارشد نیز به ترتیب با ۷,۹ و ۰,٦ درصد کمترین تعداد پاسخگویان را در بر گرفتند.

در ادامه به بررسی میانگین شاخص‌های تحقیق پرداخته شده است که در بعد اجتماعی بیشترین میانگین متعلق به شاخص‌های دسترسی بیشتر به خدمات فرهنگی (مسجد و...)، دسترسی به خدمات آموزشی (مدارس) و امنیت بیشتر با میانگین ٤,٤ و کمترین میانگین نیز متعلق به شاخص بهبود کیفیت مسکن با میانیگن ۳,٦ بود. شایان ذکر است که با توجه به استفاده از آزمون X^2 برای شاخص‌های این متغیر، میزان معناداری برای تمام شاخص‌ها کمتر از ۰,۰۵ محاسبه شد که می‌توان بیان کرد، این متغیر در تمام شاخص‌ها معنادار است و قابلیت تعمیم به تمام جامعه را دارد. درمجموع ارزیابی شاخص‌های آثار اجتماعی اجرای طرح اسکان نشان می‌دهد که در بعد اجتماعی، طرح اسکان آثار خوبی داشته است. طبق مشاهده‌های میدانی که می‌توان گفت تأییدی بر نتایج تحقیق است، کانون‌های مطالعه‌شده از امکانات مناسب آموزشی و فرهنگی (مدرسه، مساجد، کانون‌های فرهنگی و...) همچون یک روستا برخوردارند و همچنین امنیت کانون‌ها با توجه به مرزی بودن منطقه در مقایسه با گذشته افزایش یافته است که دلیل آن را می‌توان استقرار هنگ مرزی و نیروهای نظامی-انتظامی دانست. در بعد اقتصادی نیز بیشترین میانگین به شاخص استفاده بیشتر از خدمات شرکت تعاونی با میانگین ٤,٨ و کمترین میانگین نیز به شاخص کاهش فقر با میانیگن ۲,۸ متعلق است. درخورذکر است که با توجه به استفاده از آزمون X^2 برای شاخص‌های این متغیر، میزان معناداری برای تمام شاخص‌ها کمتر از ۰,۰۵ است که می‌توان بیان کرد، این متغیر در تمام شاخص‌ها معنادار است و قابلیت تعمیم به تمام جامعه را دارد. درمجموع ارزیابی شاخص‌های آثار اقتصادی اجرای طرح اسکان نشان می‌دهد که در بعد اقتصادی، طرح اسکان آثار خوبی داشته است. طبق مشاهده‌های میدانی که می‌توان گفت تأییدی بر نتایج تحقیق است، با اجرای طرح اسکان تمامی عشایر منطقه عضو شرکت تعاونی عشایری کویرنشینان شهرستان خواف شده‌اند، این تعاونی تمامی خدمات موردنیاز عشایر را به‌خصوص در بخش دام (تأمین علوفه و...) تأمین کرده و با توجه به توان عشایر هزینه را از آنان دریافت می‌کند. همچنین خدمات و حمایت‌های دولتی در امور زیربنایی، اجتماعی و پرداخت تسهیلات بانکی درخورتوجه است؛ بنابراین با توجه به نتایج می‌توان گفت که طرح اسکان در ابعاد مختلف اجتماعی و اقتصادی توانسته است آثار و نتایج مثبتی بر عشایر منطقه مطالعه‌شده داشته باشد.

جدول ٤. میانگین متغیرهای تحقیق به تفکیک کانون عشایری

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱٤۰۰

بعد	گویه‌های آثار اقتصادی	میانگین	مقدار معناداری X^2	بعد	گویه‌های آثار اجتماعی	میانگین	مقدار معناداری X^2
اقتصادی	بهره‌مندی بیشتر از حمایت‌های دولت	٤,٥	۰,۰۰۰	اقتصادی	کاهش فقر	۲,۸	۰,۰۰۰
	استفاده بیشتر تسهیلات بانکی	٤,۳	۰,۰۰۰		بهبود شرایط اقتصادی	۳,۲	۰,۰۰۰
	بهبود درآمد خانوار	۳,۹	۰,۰۰۰	اجتماعی	دسترسی بیشتر به خدمات فرهنگی (مسجد و...)	٤,٤	۰,۰۰۰
	استفاده بیشتر از کالاها	٤,۱	۰,۰۰۰		دسترسی به خدمات آموزشی (مدارس)	٤,٤	۰,۰۰۰
	توانایی پس‌انداز کردن	۳,۳	۰,۰۰۰		دسترسی به خدمات بهداشتی (آب‌لوله‌کشی، حمام و...)	٤	۰,۰۰۰
	تولید بیشتر محصولات کشاورزی	۳,۱	۰,۰۰۰		دسترسی به خدمات درمانی (پزشک، درمانگاه و ...)	۳,۸	۰,۰۰۰
	استفاده بیشتر از خدمات شرکت تعاونی	٤,۸	۰,۰۰۰		دسترسی به خدمات ارتباطی (راه مناسب، وسیله نقلیه عمومی و...)	٤	۰,۰۰۰
	افزایش سطح زیر کشت	۳	۰,۰۰۰		دسترسی به خدمات مخابراتی (تلفن، اینترنت و...)	٤,۳	۰,۰۰۰
	افزایش تعداد دام	٤,۲	۰,۰۰۰		امنیت بیشتر	٤,٤	۰,۰۰۰
	فروش بهتر محصولات	۳,۹	۰,۰۰۰		کاهش مهاجرت	۳,۷	۰,۰۰۰
	تولید بیشتر محصولات دامی	٤	۰,۰۰۰		افزایش سطح سواد	٤,۲	۰,۰۰۰
	تولید بیشتر صنایع‌دستی	٤	۰,۰۰۰		همدلی بیشتر بین عشایر	٤,۱	۰,۰۰۰
	کاهش تعداد بیکاران	۳,۱	۰,۰۰۰		بهبود کیفیت مسکن	۳,٦	۰,۰۰۰
	افزایش قدرت خرید	۳,۲	۰,۰۰۰		آسایش و رفاه بیشتر	٤,۲	۰,۰۰۰
	تنوع شغلی	۳,۳	۰,۰۰۰		کاهش زمینه اختلافات	۳,۷	۰,۰۰۰

۵. ۱. ارزیابی میزان تأثیر طرح اسکان بر بهبود کیفیت زندگی عشایر به تفکیک کانون‌ها

جدول ۵ میانگین متغیرهای اجرای طرح اسکان بر بهبود کیفیت زندگی را به تفکیک کانون‌های اسکان نشان می‌دهد. بیشترین میانگین در بعد اقتصادی به کانون ده خطیب با میانگین ۳٫۹۶ و کمترین میانگین نیز به کانون بنیاباد با میانگین ۳٫۵۹ متعلق است. در بعد اجتماعی بیشترین میانگین به کانون ده خطیب با میانگین ٤٫۲۹ و کمترین میانگین به کانون بنیاباد با میانگین ۳٫۹۸ مربوط است. طبق مشاهده‌های میدانی که می‌توان گفت تأییدی بر نتایج تحقیق است، کانون ده خطیب با توجه به شرایط مطلوب‌تر آن، داشتن منابع آبی بیشتر، هماهنگی بیشتر عشایر، مشارکت نسبتاً زیاد، ترکیب نسبتاً برابر اهل سنت و شیعه در کانون (باعث رقابت بیشتر می‌شود)، سطح فرهنگی بهتر و محیط مطلوب‌تر و...، نشان‌دهنده موفقیت بیشتر اجرای طرح اسکان در این کانون است. درضمن کانون بنیاباد با توجه به شرایط اقتصادی نامناسب‌تر عشایر، مشکلات مرتعی و اختلافات روستاییان (مژن‌آباد، کالشور که اهل تسنن می‌باشند)، جمعیت بیشتر، اختلافات درون‌تیره‌ای و... از ابعاد اقتصادی اجتماعی اسکان در مقایسه با سه کانون دیگر برخورداری کمتری دارد. در بعد زیست‌محیطی، کانون چاه زول با توجه به استقرار عشایر در دو محله قدیمی و جدید و تمیز بودن محله جدید، استقرار بیشتر امکانات در این محله و توجه بیشتر به فضای آن ازنظر محیطی و درنهایت دوگانگی موجود، کمترین میانگین را بین کانون‌های مطالعه‌شده داشته است.

جدول ۵. میانگین آثار اجرای طرح اسکان بر بهبود کیفیت زندگی عشایر به تفکیک کانون‌های اسکان

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱٤۰۰

کانون اسکان	ده خطیب	نهور	چاه زول	بنیاباد
اقتصادی	۳٫۹٦	۳٫٦۳	۳٫٦٥	۳٫۵۹
اجتماعی	٤٫۲۹	٤٫۲٤	٤٫۰۱	۳٫۹۸

رتبه‌بندی گویه های سنجش آثار اقتصادی و اجتماعی اجرای طرح اسکان در بهبود کیفیت زندگی عشایر

برای بررسی تفاوت بین شاخص‌های آثار اقتصادی اجرای در طرح اسکان در بهبود کیفیت زندگی عشایر، با توجه به ترتیبی بودن شاخص‌های مطالعه‌شده از آزمون فریدمن استفاده شد. با توجه به میزان معناداری آزمون کای‌اسکوئر که کمتر از ۰،۰۵ است، می‌توان گفت که از نظر آماری با اطمینان ۹۵ درصد آثار اقتصادی اجرای طرح اسکان در بهبود کیفیت زنـدگی عشـایر قابلیت تعمیم به کل جامعه را دارد (جدول ٦).

جدول ٦. میزان معناداری آزمون فریدمن در شاخص آثار اقتصادی اجرای طرح اسکان بر بهبود کیفیت زندگی عشایر

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ١٤٠٠

آثار اقتصادی اجرای طرح اسکان در کیفیت زندگی عشایر	Chi-Square	درجه آزادی	مقدار معناداری
	٢٠٧٣،٤٠٤	١٦	٠،٠٠٠

برای سنجش میزان تأثیر هر شاخص بر آثار اقتصادی اجرای طرح اسکان در بهبود کیفیـت زندگی عشایر باید از میانگین رتبه‌ای استفاده کرد؛ بنـابراین بـا توجـه بـه آنچـه در جـدول ۷ مشاهده می‌شود، بیشترین تأثیر طرح اسکان را گویه استفاده بیشتر از خدمات شرکت تعاونی و در مرتبه بعد، بهره‌مندی بیشتر از حمایت‌های دولت دارند.

جدول ۷. مقایسه میانگین آثار اقتصادی اجرای طرح اسکان بر بهبود کیفیت زندگی عشایر

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ١٤٠٠

گویه‌های سنجش آثار اقتصادی اجرای طرح اسکان	میانگین رتبه‌ای	میانگین	رتبه	گویه‌های سنجش آثار اقتصادی اجرای طرح اسکان	میانگین رتبه‌ای	میانگین	رتبه
بهره‌مندی بیشتر از حمایت‌های دولت	١٣،٠٤	٤،٥٠	٢	افزایش تعداد دام	١١،٣٧	٤،١٨	٤
استفاده بیشتر از خدمات شرکت تعاونی	١٤،٣٥	٤،٧٨	١	فروش بهتر محصولات	١٠	٣،٨٥	٩
				تولید بیشتر محصولات دامی	١٠،٥٤	٣،٩٩	٦
بهبود درآمد خانوار	١٠،١٨	٣،٩١	٨	تولید بیشتر صنایع‌دستی	١٠،٢٦	٣،٩٦	٧

گویه‌های سنجش آثار اقتصادی اجرای طرح اسکان	میانگین رتبه‌ای	میانگین	رتبه	گویه‌های سنجش آثار اقتصادی اجرای طرح اسکان	میانگین رتبه‌ای	میانگین	رتبه
استفاده بیشتر از کالاها	۱۱,۰۵	٤,۰٦	۵	کاهش تعداد بیکاران	٦,۱۷	۳,۱٤	۱۵
توانایی پس‌انداز کردن	٦,۹۳	۳,۲۸	۱۰	افزایش قدرت خرید	٦,۵۵	۳,۲۳	۱۲
تولید بیشتر محصولات کشاورزی	٦,۳۹	۳,۰۹	۱٤	تنوع شغلی	٦,۸۸	۳,۲۵	۱۱
استفاده بیشتر تسهیلات بانکی	۱۱,۸۱	٤,۲۸	۳	کاهش فقر	۵	۲,۷٦	۱۷
افزایش سطح زیر کشت	۵,۹٤	۳,۰۰	۱٦	بهبود شرایط اقتصادی	٦,۵٤	۳,۲۳	۱۳

همچنین برای بررسی تفاوت بین شاخص‌های آثار اجتماعی اجرای طرح اسکان بر بهبود کیفیت زندگی عشایر، با توجه به ترتیبی بودن شاخص‌های مطالعه‌شده، از آزمون فریدمن استفاده شد. با توجه به میزان معناداری آزمون کای‌اسکوئر که کمتر از ۰,۰۵ است، می‌توان گفت که از نظر آماری با اطمینان ۹۵ درصد، شاخص‌های آثار اجتماعی اجرای طرح اسکان بر بهبود کیفیت زندگی عشایر، قابلیت تعمیم به کل جامعه را دارند.

جدول ۸. میزان معناداری آزمون فریدمن در شاخص آثار اجتماعی اجرای طرح اسکان بر بهبود کیفیت زندگی عشایر

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱٤۰۰

آثار اجتماعی اجرای طرح اسکان در کیفیت زندگی عشایر	Chi-Square	درجه آزادی	میزان معناداری
	٦۷٦,۳۱۹	۱۲	۰,۰۰۰

برای سنجش میزان تأثیر هر شاخص بر آثار اجتماعی اجرای طرح اسکان بر بهبود کیفیت زندگی عشایر، باید از میانگین رتبه‌ای استفاده کرد. با توجه به آنچه در جدول ۹ مشاهده می‌شود، بیشترین تأثیر طرح اسکان را گویه دسترسی به خدمات آموزشی و در مرتبه بعد، گویه دسترسی بیشتر به خدمات فرهنگی دارند.

جدول ۹. مقایسه میانگین گویه‌های سنجش آثار اجتماعی اجرای طرح اسکان بر بهبود کیفیت زندگی عشایر

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۰

گویه‌های سنجش آثار اجتماعی اجرای طرح اسکان	میانگین رتبه‌ای	میانگین	رتبه	گویه‌های سنجش آثار اجتماعی اجرای طرح اسکان	میانگین رتبه‌ای	میانگین	رتبه
دسترسی بیشتر به خدمات فرهنگی	۸٫۶۳	۴٫۴۰	۲	امنیت بیشتر	۸٫۴۲	۴٫۳۶	۳
				کاهش مهاجرت	۴٫۸۷	۳٫۵۹	۱۳
دسترسی به خدمات آموزشی	۸٫۷۳	۴٫۴۱	۱	افزایش سطح سواد	۷٫۶۹	۴٫۱۸	۶
دسترسی به خدمات بهداشتی	۶٫۶۳	۳٫۹۸	۸	همدلی بیشتر بین عشایر	۶٫۹۹	۴٫۰۵	۷
دسترسی به خدمات درمانی	۵٫۶۴	۳٫۸۳	۱۱	بهبود کیفیت مسکن	۵٫۰۲	۳٫۷۶	۱۲
دسترسی به خدمات ارتباطی	۶٫۳۹	۴٫۰۰	۹	آسایش و رفاه بیشتر	۷٫۷۷	۴٫۱۹	۵
دسترسی به خدمات مخابراتی	۸٫۳۴	۴٫۳۳	۴	اختلاف کمتر	۵٫۸۸	۳٫۷۴	۱۰

در ادامه برای بررسی تأثیر اجرای طرح اسکان بر بهبود شرایط اقتصادی و اجتماعی زندگی عشایر، با توجه به اینکه این دو متغیر دارای توزیع نرمال هستند، از آزمون تی تک‌نمونه‌ای استفاده شد. درمجموع نتایج آزمون تی تک‌نمونه‌ای نشان داد که میانگین محاسبه‌شده آثار اقتصادی اجرای طرح اسکان با میانگین فرضی ۳ سنجش شده و ثابت می‌شود که میانگین واقعی نظر کل پاسخ‌گویان (۳٫۶۸) بزرگ‌تر از ۳ و متوسط به بیشتر است و با توجه به میزان معناداری به‌دست‌آمده برای این متغیر که کمتر از ۰/۰۵ است، معنادار است و قابلیت تعمیم به‌کل جامعه را دارد. همچنین اختلاف از میانگین و حد بالا و پایین متغیر آثار اقتصادی اجرای طرح اسکان مثبت است؛ یعنی میانگین جامعه در این متغیر بیشتر از مقدار آزمون‌شده (عدد ۳) است که این نتیجه گویای این است که در کانون‌های موردبررسی، اجرای طرح اسکان موجب بهبود وضعیت اقتصادی زندگی عشایر شده است. (جدول ۵)؛ بنابراین فرض صفر رد می‌شود و فرض ۱ را مبنی بر اینکه اجرای طرح اسکان موجب بهبود شرایط اقتصادی زندگی عشایر شده است، می‌پذیریم. همچنین میانگین محاسبه‌شده آثار اجتماعی اجرای طرح اسکان با میانگین فرضی ۳ سنجش شده و ثابت می‌شود که میانگین واقعی نظر

کل پاسخ‌گویان بزرگ‌تر از ۳ و برابر با ٤,۰۷ است و با توجه به میزان معناداری به‌دست‌آمده برای این متغیر که کمتر از ۰/۰۵ است، معنادار است و قابلیت تعمیم به کل جامعه را دارد. همچنین اختلاف از میانگین و حد بالا و پایین متغیر آثار اجتماعی اجرای طرح اسکان مثبت است؛ یعنی میانگین جامعه در این متغیر بیشتر از مقدار آزمون‌شده (عدد ۳) است که این نتیجه گویای این است که در کانون‌های موردبررسی، اجرای طرح اسکان به بهبود شرایط اجتماعی زندگی عشایر منجر شده است (جدول ۱۰)؛ بنابراین فرض صفر رد می‌شود و فرض ۱ را مبنی بر اینکه اجرای طرح اسکان موجب بهبود شرایط اجتماعی زندگی عشایر شده است، می‌پذیریم.

جدول ۱۰. بررسی میانگین آثار اقتصادی و اجتماعی اجرای طرح اسکان بر بهبود کیفیت زندگی عشایر

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱٤۰۰

متغیر	میانگین	انحراف از معیار	آماره T	درجه آزادی	معناداری	اختلاف از میانگین	اختلاف از فاصله اطمینان در سطح ۹۵ درصد	
							پایین	بالا
آثار اقتصادی	۳,٦۸	۰,٤٦٤	۲۷,۰۷	۲٥۷	۰,۰۰۰	۰,٦۷۸	۰,٦۲۹	۰,۷۲۸
آثار اجتماعی	٤,۰۷	۰,٤۹۱	٤۰,۱٤	۲٥۷	۰,۰۰۰	۱,۰٦٦	۱,۰٦	۱,۱۲

۵. ۲. تحلیل تفاوت اثرات اقتصادی-اجتماعی اجرای طرح‌های اسکان، عوامل اصلی تأثیرگذار بر کیفیت زندگی عشایر در کانون‌های توسعه

برای تحلیل آثار اجرای طرح اسکان در بهبود کیفیت زندگی عشایر در منطقه مطالعه‌شده، از مدل تصمیم‌گیری چندمعیاره وایکور استفاده شد؛ بر این اساس، در گام اول، پس از جمع‌آوری داده‌ها و تبدیل آن‌ها به داده‌های کمّی، ماتریس خام هریک از معیارها در محدوده مطالعه‌شده تعریف شد. این ماتریس تصمیم‌گیری از گزینه‌ها (سطرها) و معیارها (ستون‌ها) تشکیل شده است.

جدول ۱۱. ماتریس تصمیم‌گیری در دو بعد اقتصادی و اجتماعی

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ١٤٠٠

بعد	نماد	ده خطیب	نهور	چاه زول	بنیاباد	بعد	نماد	ده خطیب	نهور	چاه زول	بنیاباد
اقتصادی	G1	٤,٥٣	٤,٤٤	٤,٦٠	٤,٣٨	اقتصادی	G16	٣,٢٨	٣,١٦	٢,٦٣	٢,٥٩
	G2	٤,٧٩	٤,٧٢	٤,٨٥	٤,٧١		G17	٣,٥٥	٣,٣٦	٣,١٩	٣,٠٩
	G3	٤,٠٧	٣,٦٨	٣,٨٩	٣,٩١	اجتماعی	E1	٤,٦٧	٤,٢٨	٤,٣١	٤,٤٣
	G4	٤,٣٦	٤,١٢	٤,٠٨	٣,٨٨		E2	٤,٦٠	٤,٢٤	٤,٤٢	٤,٣٤
	G5	٣,٦٢	٣,٢٨	٣,٣٠	٣,١١		E3	٤,٣١	٣,٩٦	٣,٩٢	٣,٩١
	G6	٣,٦٦	٣,٠٨	٢,٨٨	٣,٠٧		E4	٤,٠٩	٣,٩٦	٣,٧٤	٣,٧٩
	G7	٤,٣٨	٤,٢٤	٤,٣٧	٤,١٤		E5	٤,١٩	٤,٠٨	٣,٨٩	٤,٠٣
	G8	٣,٦٤	٣,٠٨	٢,٧١	٣,٠٥		E6	٤,٥٢	٤,٢٨	٤,٣٤	٤,٢٥
	G9	٤,٢٦	٣,٨٤	٤,٢٤	٤,١٤		E7	٤,٥٧	٤,٤٨	٤,٣٣	٤,٢٩
	G10	٤,١٧	٣,٦٨	٣,٨١	٣,٧٨		E8	٣,٨٦	٣,٧٦	٣,٥٦	٣,٤٨
	G11	٤,٠٧	٣,٦٤	٤,٠٣	٣,٩٩		E9	٤,٢٩	٤,١٢	٤,١٧	٤,١٤
	G12	٤,١٦	٣,٧٢	٣,٩٩	٣,٨٧		E10	٤,٣٤	٤,٠٤	٣,٩٩	٣,٩٩
	G13	٣,٣٣	٣,٣٢	٣,٠٨	٣,٠٩		E11	٣,٨٣	٥,٨٠	٣,٦٣	٣,٤٤
	G14	٣,٧٩	٣,٠٠	٣,١٠	٣,١٦		E12	٤,٤٥	٤,٢٠	٤,٢٣	٤,٠١
	G15	٣,٦٢	٣,٢٨	٣,٢٦	٣,٠٥		E13	٤,٠٧	٣,٩٢	٣,٦٤	٣,٦٦

سپس برای نرمال‌سازی ماتریس از رابطهٔ زیر استفاده شد:

$$f_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{j=1}^{n} x_{ij}^2}} \quad , i = 1,2, \dots, m; \quad j = 1,2, \dots, n$$

که در آن، xij مقدار اولیه و fij مقدار نرمال‌شدهٔ گزینهٔ i ام و بعد j ام است. نتیجهٔ داده‌های نرمال‌شده ماتریس نرمال است.

در گام بعدی به تعیین بهترین و بدترین مقدار برای همهٔ توابع معیارها اقدام شد؛ به‌طوری‌که اگر تابع معیار نشان‌دهندهٔ سود (مثبت) باشد، بهترین و بدترین مقادیر براساس رابطهٔ زیر محاسبه می‌شود:

$$f_i^* = \max_j f_{ij} \quad , \quad f_i^- = \min_j f_{ij}$$

و اگر تابع معیار نشان‌دهندهٔ هزینه (منفی) باشد، بهترین و بدترین مقادیر براساس رابطهٔ زیر محاسبه می‌شود:

$$f_i^* = \min_j f_{ij} \quad , \quad f_i^- = \max_j f_{ij}$$

به این ترتیب می‌توان بهترین و بدترین مقادیر را برای معیارها مشخص کرد. در مرحله بعد به تعیین وزن برای هرکدام از شاخص‌ها اقدام شد؛ زیرا برای بیان اهمیت نسبی شاخص‌ها/معیارها باید وزن نسبی آن‌ها را تعیین کرد؛ بر این اساس، روش‌های گوناگون مانند Linmap، AHP، ANP آنتروپی شانون، بردار ویژه، توان رتبه‌ای وجود دارد که متناسب با نیاز می‌توان از آن‌ها استفاده کرد. در پژوهش حاضر از روش آنتروپی شانون برای تعیین وزن شاخص‌ها استفاده شد (جدول ١٢).

جدول ١٢. وزن شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ١٤٠٠

بعد	اقتصادی				اجتماعی		
نماد	**G1**	**G2**	**G3**	**G4**	**E1**	**E2**	**E3**
وزن	٠,٠٠٥٩٧	٠,٠٠٢٥٠	٠,٠٢٠٤٩	٠,٠٢٨٠٧	٠,٠١٩٤١	٠,٠١٥٢١	٠,٠٢٦٨٥
نماد	**G5**	**G6**	**G7**	**G8**	**E4**	**E5**	**E6**
وزن	٠,٠٤٨٩٦	٠,١٣٢٠٣	٠,٠٠٨٧١	٠,١٨٢٠٦	٠,٠٢٠٢٠	٠,٠١١٥٠	٠,٠٠٨٧٩
نماد	**G9**	**G10**	**G11**	**G12**	**E7**	**E8**	**E9**
وزن	٠,٠٢٧٢٩	٠,٠٣٧٠٩	٠,٠٣١٣٥	٠,٠٢٦٦٩	٠,٠١٠٢٤	٠,٠٢٧٤٣	٠,٠٠٣٩٣
نماد	**G13**	**G14**	**G15**	**G16**	**E10**	**E11**	**E12**
وزن	٠,٠٢٢٤٢	٠,١٤٢٧٢	٠,٠٦١٢٧	٠,١٧٧٣٨	٠,٠٢١١٤	٠,٧٧٧٢٠	٠,٠٢٢٠٤
نماد	G17	مجموع			E13	مجموع	
وزن	٠,٠٤٥٠١	١,٠٠٠٠٠			٠,٠٣٦٠٧	١,٠٠٠٠٠	

در مرحله بعد، فاصلهٔ هر گزینه از راه‌حل ایده آل مثبت محاسبه می‌شود و سپس، محاسبهٔ تجمیع آن براساس رابطه‌های زیر صورت می‌گیرد:

$$S_j = \sum_{j=1}^{n} \frac{w_i\left(f_{ij}^* - f_{ij}\right)}{f_j^* - f_j^-}$$

$$R_j = \max_j [w_i(f_{ij}^* - f_{ij})/(f_j^* - f_j^-)]$$

که در آن، Sj فاصله از گزینهٔ i نسبت به راه‌حل ایده‌آل (ترکیب بهترین) و Rj فاصلهٔ گزینهٔ i از راه‌حل ایده‌آل منفی (ترکیب بدترین) است. رتبه‌بندی عالی براساس Sj و رتبه‌بندی بد براساس مقادیر Rj انجام می‌شود.

جدول ۱۳. ضرب اوزان معیارها در ماتریس تصمیم‌گیری و محاسبه Sj و Rj

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۰

بعد	اقتصادی		اجتماعی	
کانون‌های اسکان	Sj	Rj	Sj	Rj
ده خطیب	۰,۰۰۳۰	۰,۰۰۲۰	۰,٦٤٩٥	۰,٦٤٩٥
نهور	۰,٦٣٨۰	۰,۱٤٣۰	۰,۱۳٤۹	۰,۰۲۳۲
چاه زول	۰,۸۰۳۰	۰,۱۸۲۰	۰,۹۰۵۰	۰,۷۱۳۹
بنیاباد	۰,۷۹٦۰	۰,۱۷۷۰	۰,۹۷٦۸	۰,۷۷۷۲

درنهایت مقدار Qi از طریق رابطهٔ زیر محاسبه می‌شود:

$$Q_i = v\left[\frac{S_i - S^*}{S^- - S^*}\right] + (1-v)\left[\frac{R_i - R^*}{R^- - R^*}\right]$$

که در آن،

$$S^* = \min_j S_j \quad , S^- = \max_j S_j$$
$$R^* = \min_j R_j \quad , S^- = \max_j R_j$$

v وزن راهبرد (اکثریت معیارها) یا حداکثر مطلوبیت گروهی است. $\frac{S_i - S^*}{S^- - S^*}$ میزان فاصله از راه‌حل ایده‌آل مثبت گزینهٔ i ام را نشان می‌دهد؛ به بیان دیگر، $\frac{R_i - R^*}{R^- - R^*}$ نشان‌دهندهٔ فاصله از راه‌حل ایده‌آل منفی برای گزینهٔ i ام است. درصورتی‌که v>۰/۵ باشد، شاخص Qi دارای حداکثر توافق بوده و زمانی که v<۰/۵ باشد، این شاخص نشان‌دهندهٔ حداکثر نگرش منفی است. درکل، v=۰/۵ به معنی توافق گروهی برابر است. براساس مقادیر Qi گزینه‌ها که در مرحلهٔ ششم محاسبه شد، می‌توان به رتبه‌بندی گزینه‌ها پرداخت. گزینه‌های دارای مقدار Qi بیشتر در اولویت بالاتر و بدتر قرار می‌گیرند و مقادیر Qi کوچک‌تر به معنی رتبهٔ پایین‌تر و

بهتر است؛ بنابراین براساس محاسبات، کانون‌های نهور و ده خطیب با توجه بـه شـاخص‌های آثار اقتصادی و اجتماعی اجرای طرح اسکان بر بهبود کیفیت زندگی در منطقهٔ مطالعه‌شده، در بهترین رتبه قرار دارند و کانون‌های چاه زول و بنیابـاد در پـایین‌تـرین رتبـه قـرار مـی‌گیرنـد (جدول ١٤).

جدول ١٤. محاسبه مقدار Q و رتبه‌بندی نهایی

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ١٤٠٠

بعد	اقتصادی		اجتماعی	
کانون‌های اسکان	Q	رتبه	Q	رتبه
ده خطیب	٠,٠٠٠٠	١	٠,٧٢٠٩	٢
نهور	٠,٧٨٧٩	٢	٠,٠٠٠٠	١
چاه زول	١,٠٠٠٠	٤	٠,٩١٥٤	٣
بنیاباد	٠,٩٨٢٦	٣	١,٠٠٠٠	٤

٦. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

یکی از راهبردهای توسعه جامعه عشایری، ساماندهی و اسکان عشایر است که عمـدتاً بـا هدف توسعه و عمران جامعه عشایری، محرومیت‌زدایی و خدمات‌رسانی بهتر بـه ایـن جامعـه انجام می‌گیرد. هدف پژوهش حاضر، ارزیابی اجرای طرح‌های اسکان در بهبود کیفیت زندگی عشایر شهرستان خواف بود. نتایج تحقیق نشان داد که بیشترین تأثیر اجرای طـرح اسـکان بـه بعد اجتماعی کیفیت زندگی مربوط بود؛ بـه‌طـوری‌کـه بیشـترین تـأثیر آن بـر ارائـه خـدمات فرهنگی، آموزشی، بهداشتی، ارتباطی و مخابراتی بوده است. یکی از ابعاد بسیار مهم در زمینـه کیفیت زندگی بهبود وضعیت اقتصادی ساکنان است؛ بر این اساس، ضروری است تا مسئولان و دست‌اندرکاران به‌طور جامع‌تر به مسئله طرح‌های اسکان بنگرنـد و آنچـه مهم‌تـر می‌نمایـد، برنامه‌ریزی بعد از اجرای طرح‌هـای اسـکان اسـت کـه در موفقیـت این‌گونـه طرح‌هـا بسـیار تأثیرگذار است.

مقایسه تطبیقی نتایج تحقیق حاضر با نتایج سایر پژوهش‌ها بیانگر آن است که نتایج حاصل از آزمون تی تک‌نمونه‌ای نشان داد، اجرای طرح اسکان به بهبود شرایط اقتصادی عشایر منجر شده است. نتایج مدل واس پاس نیز نشان داد که در کانون‌های نهور و ده خطیب با توجه به شاخص‌های آثار اقتصادی و اجتماعی اجرای طرح اسکان بر بهبود کیفیت زندگی در منطقهٔ مطالعه‌شده در بهترین رتبه قرار دارند و کانون‌های چاه زول و بنیاباد در پایین‌ترین رتبه قرار می‌گیرند؛ بنابراین طبق مشاهده‌های میدانی به نظر می‌رسد، علت رتبه بالاتر دو کانون ده خطیب و نهور در مقایسه با کانون‌های چاه زول و بنیاباد، مشارکت زیاد مردمی، جمعیت کمتر، مدیران محلی موفق‌تر، سطح سواد بیشتر، قانع بودن، آلودگی کمتر به‌خصوص جوانان به مواد مخدر (در کانون نهور در سال ۱۳۹٦ جشن روستای پاک گرفته شد)، دام بیشتر، کشاورزی در کنار دامداری، واگذاری اراضی مرتعی، منابع آبی بیشتر، استفاده از طرح‌های تولیدی جدید، استفاده بیشتر از تسهیلات بانکی و... باشد؛ بنابراین این نتیجه با نتیجه تحقیقات شاطری و صادقی (۱۳۹۱)، رحیمی (۱۳۸۸) و محمودی و نوروزیان (۱۳۹٤) هم‌راستاست.

با توجه به نتایج پژوهش و بررسی‌های میدانی، پیشنهادهایی به شرح ذیل ارائه می‌شود:

- بسیاری از معادن سنگ آهن خواف، در مراتع در اختیار عشایر احداث و اجرا می‌شود؛ بنابراین سهمی از سود معادن به‌منظور پیشرفت، آبادانی و توانمندسازی مناطق عشایری شهرستان اختصاص یابد؛
- با هماهنگی و تصمیم‌گیری شورای تأمین استان و شهرستان، مراتع بین‌مرزی ایران و افغانستان که به عشایر متعلق است و بیش از یک دهه است که بدون استفاده مانده است، به چرای دام عشایر تخصیص یابد؛
- حل شدن اختلافات مرتعی کانون توسعه عشایری بنیاباد با روستاهای هم‌جوار؛
- دادن مجوز لازم از طریق شرکت آب منطقه‌ای استان برای استفاده کانون عشایری بنیاباد از آب رودخانه مرزی کال شور به‌منظور استفاده در امور کشاورزی و دامداری (با توجه به خروج آب از کشور)؛
- تأمین اعتبار به‌منظور اجرای طرح‌های مطالعه شده در کانون‌های نهور و بنیاباد؛

- تقویت و حمایت از شرکت تعاونی عشایری کویرنشینان شهرستان خواف با توجه به عضویت صددرصدی عشایر در آن تعاونی و ارائه خدمات و حمایت‌های بسیار ارزنده تعاونی از عشایر عضو و همچنین رضایت زیاد عشایر از تعاونی مذکور؛
- با توجه به جمعیت زیاد شتر در شهرستان خواف، تشکیل شرکت تعاونی شترداران با مرکزیت کانون عشایری چاه زول پیشنهاد می‌شود.

کتابنامه

۱. ابراهیمی، م.، و صادقی، ع، (۱۳۸٦). معرفی کتاب: سیاست‌گذاری اجتماعی برای توسعه (نوشته آنتونی هال و جیمز میجلی). *مجله جامعه‌شناسی ایران، ۲۹*، ۲۰۲–۲۰۷.

۲. ازکیا، م.، و غفاری، غ. (۱۳۸۸). *توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران* (چاپ سوم). تهران: نشر نی.

۳. آسایش، ط.، و امیر عضدی. ط. (۱۳۸۵). بررسی اثرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اسکان عشایر، در شهرستان کازرون استان فارس. *جغرافیای سرزمین، ۳*(۳)، ۱۳۷–۱٦۲.

٤. امان‌اللهی بهاروند، ا. (۱۳۸٤). زوال کوچ‌نشینی در ایران، یکجانشینی ایلات و عشایر. *فصلنامه مطالعات ملی، ۵*(۱)، ۱۵۵–۱۸۳.

۵. باژیان، غ.، داهلان، ا.، مهرابی، ع. ا.، و شاه وحید، م. (۱۳۸۵). مقایسه اقتصادی کوچ و اسکان عشایر در دشت بکان استان فارس، *تحقیقات مرتع و بیابان ایران، ۱۳*(۳)، ۲٤۸–۲٦٤.

٦. بخشنده نصرت، ع.، و میراج، ف. (۱۳۹۰). *جامعه و منطقه بندی جمعیت عشایر کوچنده ایران*. تهران: نشر نصرت.

۷. جمشیدی، ع.، صیدایی س. ا.، جمشیدی، م.، و جمینی د. (۱۳۹۲). تحلیلی بر اثرگذاری اشتغال زنان مناطق عشایری بر اقتصاد خانوارهای آن‌ها (مطالعه موردی: عشایر شهرستان چرداول). *برنامه ریزی منطقه‌ای، ۳*(۱۲)، ۸۳–۹۲.

۸. حسین زاده، د.، و میرزایی، س.. (۱۳۸٦). کیفیت زندگی کاری و تأثیر آن بر بهره‌وری. *فصلنامه مدیریت، ۱۸*(۱۲۳)، ۱۷.

۹. خاکی پور، ل.، بارانی، ح.، دریجانی، ع.، و کرمیان، ر. (۱۳۹۰). بررسی سهم مرتع در درآمد دامداری خانوار عشایری (مطالعه موردی: حوزه آبخیز همیان.) *مجله علمی پژوهشی مرتع، ۵*(٤)، ٤۳۰–٤۳٦.

۱۰. دهقانی، ا.، صیدائی، س. ا.، و شفقی. س (۱۳۹۱). سنجش و توسعه شاخص‌های کیفیت زندگی در کانون‌های اسکان عشایری (مطالعه موردی: کانون‌های اسکان عشایری استان‌های فارس و اصفهان). *تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۲*(۲۷)، ۷۷-۹٦.

۱۱. دهقانیان، س.، و کهنسال. م. ر. (۱۳۸۷). بررسی ساختار اجتماعی-فرهنگی عشایر خراسان. مجله دانش و توسعه، (٦ و ۷) ، ۱٤۷-۱۱۸.

۱۲. دوپلانول، گ. (۱۳۸۳). *کوچ‌نشینان و شبانان* (م .ح. پاپلی یزدی، مترجم). تهران: سمت.

۱۳. رحیمی، ا.، و مشیری. س. ر. (۱۳۸۸). بررسی آثار فضایی، اقتصادی و اجتماعی اسکان عشایر در آذربایجان غربی. *نشریه جغرافیای سرزمین، ۲۱*، ۱-۱۳.

۱٤. رضوانی، م. ر.، و منصوریان، ح. (۱۳۸۸). سنجش کیفیت زندگی: بررسی مفاهیم، شاخص‌ها، مدل‌ها و ارائه مدل پیشنهادی برای نواحی روستایی. *فصلنامه روستا و توسعه، ۱۱*(۳)، ۱-۲٦.

۱۵. افتخاری، ر.، مهدی پور طاهری، ع.، و فتاحی. ا (۱۳۹۰). ارزیابی کیفیت زندگی در نواحی روستایی، (مطالعهٔ موردی: دهستان خاوهٔ شمالی، استان لرستان). *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ٤۳(۲)، ۱۳-۳۳.

۱٦. ریاحی، و.، و عزمی، ا. (۱۳۹۲). بررسی نقش طرح‌های اسکان در توسعه اقتصادی و اجتماعی عشایر (مطالعه موردی: کانون‌های اسکان استان کهگیلویه و بویراحمد). *نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۳*(۲۸)، ۹۵-۱۱۲.

۱۷. سازمان امور عشایر ایران. (۱۳۸۳). *کانون‌های توسعه عشایر*. تهران: دفتر مطالعات سازمان امور عشایر.

۱۸. سازمان امور عشایر ایران. (۱۳۸٤). *سند فرابخشی توسعه جامعه عشایری*. تهران.

۱۹. سازمان امور عشایر. (۱۳۹۰). *سند عمران مناطق عشایری*. تهران.

۲۰. سرور، ر. (۱۳۷٤). نقطه نظراتی در مورد چگونگی سازماندهی جامعه عشایری در طرح‌های جامع شهرستان. *جهاد، ۱۵*(۱۸۰)، ۱-۵.

۲۱. شاطری، م.، و صادقی. ح. ا. (۱۳۹۱). واکاوی اثرات اقتصادی- اجتماعی اسکان خودجوش عشایر بخش دهدز شهرستان ایذه. *برنامه‌ریزی فضایی، ۲*(۲)، ۱۵۰-۱۲۸.

۲۲. شکور، ع.، طبیبی، ح. ر.، باقر زاده، م. ص.، و واحد پور. غ. ع. (۱۳۹۲). سنجش عوامل اجتماعی و اقتصادی مؤثر بر اسکان عشایر در استان فارس. *برنامه‌ریزی منطقه‌ای (دانشگاه آزاد مرودشت)*، ۳(۹)، ۱-۱۱.

۲۳. صلاح، م.، و نعمتی، م.ع. (۱۳۹۵). پیامدهای طرح اسکان عشایر بر حیات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی لرستان. *پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام*، (۱۹)، ۱۴۵-۱۷۰.

۲۴. صیدایی، س.ا. (۱۳۷۷). توسعه پایدار جامعه عشایری ایران درآینده (چارچوب نظری، استراتژی‌های توسعه). *نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی*، (۱٤)، ۸۳-۱۰۰.

۲۵. فرج‌زاده، ح.، مهدوی، د.، و نظری، ا. ک. (۱۳۹۵). بررسی و تحلیل آثار و پیامدهای اسکان عشایر بر تخریب مراتع. *سومین کنفرانس بین‌المللی علوم جغرافیایی*، شیراز.

۲٦. قرقانی، ط. (۱۳۹٤). *بررسی تأثیر اسکان بر معیشت پایدار عشایر در شهرستان سمیرم* (پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد منتشرنشده). دانشگاه گرگان، گرگان، ایران.

۲۷. کرم‌پور، ا. (۱۳٦٦). عشایر و توسعه اسکان عشایر به‌منظور درون‌زا. *فصلنامه عشایر ذخایر انقلاب*، (۳۱).

۲۸. کریمی، ا. (۱۳۹۰). قبایل و عشایر بررسی معنا و مفهوم عشایر در مطالعات قوم‌شناسی. *فرهنگ مردم*، (۳۷ و ۳۸)، ۱۲٦-۱۳۸.

۲۹. کشاورز، ه.، و ناظم رضوی، م. (۱۳۵۳). *عشایر و مسائل توسعه*. تهران: مطالعات و تحقیقات اجتماعی. بخش مطالعات عشایری.

۳۰. کفیل‌زاده، ف.، اسمعیلی‌زاده، ع.، و سیدان، م. (۱۳۸۱). اقتصاد تولید بخش دامداری عشایر کوچنده و اسکان‌یافته (مطالعه موردی ایل کرد). *اقتصاد کشاورزی و توسعه*، *۱۰*(۳۸)، ۲۰۱-۲۲۳.

۳۱. لشکری، ح.، عفیفی، م. ا.، و پربار، ز. (۱۳۹۲). تحلیل و بررسی تأثیر نوسانات اقلیمی بر کوچ عشایر فارس (مطالعه موردی طایفه عمله). *فصلنامه علمی- پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی*، *۵*(۳)، ۱۸۸-۲۰٦.

۳۲. لطفی، ص. (۱۳۸۸). مفهوم کیفیت زندگی شهری: تعاریف، ابعاد و سنجش آن در برنامه‌ریزی شهری. *مجله نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی*، *۱* (٤)، ٦۵-۸۰.

۳۳. مرکز آمار ایران. (۱۳۹۵). https://www.amar.org.ir/

۳٤. مشیری، س. ر. (۱۳۹۱)، *جغرافیایی کوچ‌نشینی* (چاپ پنجم). تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.

۳۵. مطیعی لنگرودی، س. ح.، قدیری معصوم، م.، رضوانی، م. ر.، نظری، ع.، و صحنه، ب. (۱۳۹۰). تأثیر بازگشت مهاجران به روستاها در بهبود معیشت ساکنان (مطالعه موردی: شهرستان آق قلا). پژوهش‌های *جغرافیایی انسانی*، *۷۸*، ٦۷-۸٤

۳۶. مهدوی، م.، رضایی، پ.، و قـدیری معصـوم، م. (۱۳۸٦). روسـتاهای برآمـده از اسـکان عشـایر و چالش‌های آن. *فصلنامه روستا و توسعه*، *۱۰*(۱)، ٤۱-٦۲.

۳۷. نصیری، س.، احمدی، س. ع.، یاوری، غ.، امیرخانی، ا.، و مهدیان، ا. (۱۳۹۱). الگویی برای برنامه‌ی راهبردی ساماندهی عشایر استان تهران. *فصلنامه روستا و توسعه*، *۱۵*(۱)، ٤۳-٦۳.

۳۸. نوروزی، ا.، و محمودیان، م، (۱۳۹٤). بررسی تطبیقی شاخص‌هـای اقتصـادی و اجتمـاعی عشـایر اسکان‌یافته و اسکان‌نیافته. *برنامه‌ریزی فضایی*، *۵*(٤)، ۱۷-۳۸.

۳۹. ورمزیـاری، ح.، و حسـینی، م، (۱۳۸۸). بررسـی میـزان مشـارکت عشـایر بخـش دیشـموک، در طرح‌های توسعه روستایی. *جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی*، *۲۰*(۳)، ۱۱۰-۱۱۸.

40. Epley, D., & Menon, M. (2008). A method of assembling cross-sectionalindicators into a community quality of life. *Social Indicztors Research*, *88*, 281-296.
41. Larsen, K. et al. (2003). *Sedentarization of Nomadic people: The case of study Hawawir in Um Jawasir Northern Sudan*. Dry Lands Coordination Group (DCG), Report No. 24. Retrieved from http://www. Drylands-group.org.
42. Mocellin, J., & Foggin, P. (2008). Health status and geographic mobility among semi-nomadic pastoralists in Mongolia. *Health & Place*, *14*(2), 228-242.
43. Parker, J. S., & Moore, R. H. (2008) Consternation use and quality of life in rural community: an extension of Goldschmidt findings. *Southern Rural Sociology*, *23*(1), 235-226.
44. Schmitt, R. B. (2002). Considering social capital in quality of life assessment: Concept and measurement. *Social Indiactors Research*, *58*(1-3), 403-428.
45. Teitelbaum, C., & Mueller, T. (2019). Beyond migration: Causes and consequences of nomadic animal movements. *Trends in Ecology & Evolution*, *34*(6), 569-581.
46. Vassa, S. (2001), Sedentarization of pastoral nomads. Retrieved from www.vassa.net/saloni/nomads.htm
47. Zavadskas, K., Turskis, Z., Antucheviciene, J. & Zakarevicius, A. (2012). Optimization of weighted aggregated sum product assessment. *Elektronika Ir Elektrotechnika*, *122*(6), 3-6.